

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hudební vědy

Diplomová práce

Bc. Petra Jakoubková

Typografie hudebních tisků Jiřího Nigrina

Typography of Jiří Nigrin's musical prints

vedoucí práce:

Praha 2014

doc. PhDr. Petr Daněk, Ph.D.

Ráda bych co nejsrdečněji poděkovala doc. PhDr. Petru Daňkovi, Ph.D za odborné vedení této práce, cenné podněty a vstřícnost. Mé upřímné poděkování rovněž patří Doc. PhDr. Petru Voitovi, CSc. za věcné připomínky a za trpělivé zodpovězení veškerých mých dotazů. Dále bych ráda vyjádřila svůj vděk Mgr. Michaelu Žáčkové Rossi a Janu Bilwachsovi za zapůjčení dokumentace k některým tiskům a Michaelu Alexovi za pomoc s překladem literatury v polském jazyce. V neposlední řadě můj dík patří zaměstnancům všech institucí, kde jsem bádała, za ochotu. Děkuji také své rodině, která mě po celou dobu studia podporovala.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Abstrakt

Tato diplomová práce se věnuje předbělohorskému tiskaři Jiřímu Nigrinovi z Nigropontu se zaměřením na jeho produkci hudebních tisků. První kapitola mapuje dosavadní stav bádání k tématu Nigrinových nototisků. Dále je zde pojednáno o vývoji techniky tisku not od jeho počátků až k 16. století a o pražské produkci hudebních tisků ve 2. polovině 16. století mimo Nigrinovu oficínu. Podrobně jsou zde charakterizovány iniciálové sady, které se v Nigrinových hudebních tiscích vyskytují. Rovněž je zde předložen přehled sad pro nototisk, který zachycuje jejich nejvýraznější rysy a časové vymezení. Tyto poznatky jsou následně využity pro určení tisků, které patrně pocházejí z Nigrinovy dílny, ale u nichž tiskař dosud nebyl znám. Díky stanovenému časovému určení sad notových znaků je u nedatovaných tisků možné určit dobu vzniku. Nigrinův materiál pro nototisk je dále srovnán se zahraničními dílnami, což přibližuje pravděpodobný původ jeho tiskařského vybavení.

Klíčová slova: Jiří Nigrin z Nigropontu, Jiří Černý z Černého Mostu, nototisk, jednolist, hudební tisky, Adam Berg, Hieronymus Andreae, Ulrich Neuber, Dietrich Gerlach, Katharina Gerlachová.

Abstract

This thesis sets on important music printer of late sixteenth century and beginning of seventeenth century, Jiří Nigrin z Nigropontu, especially on his production of music prints. First chapter analyzes present science findings about Nigrin's prints, music printing technique from its beginning to sixteenth century and production of music prints in Prague in second half of sixteenth century beyond Nigrin's printing house. Particularly, sets of initial letters, which appear in Nigrin's music prints, are analyzed. Catalog of music printing sets is also brought forward. It shows most significant attributes along with chronological arrangement. These findings are then applied for establishing which so far unknown music prints comes from Nigrin's printing office. It is possible to mark out the undated musical prints' date of creation according to time arrangement of sets of music characters. Nigrin's material for music printing is compared with abroad printing houses afterwards. It outlines probable origin of his printing equipment.

Key words: Jiří Nigrin z Nigropontu, Jiří Černý z Černého Mostu, music printing, broadsheet, music prints, Adam Berg, Hieronymus Andreae, Ulrich Neuber, Dietrich Gerlach, Katharina Gerlachová.

Seznam zkratek

B	Brevis
CZ–Bm	Moravské zemské muzeum, Brno
CZ–Pn	Knihovna Národního muzea, Praha
CZ–Pnm	Národní muzeum – České muzeum hudby, Praha
CZ–Ps	Památník národního písemnictví, Praha
CZ–Pst	Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha
CZ–Pu	Národní knihovna České republiky, Praha
D–FBo	Geschwister-Scholl-Gymnasium, Andreas-Möller-Bibliothek, Freiberg/Sachsen
D–HAmi	Zweigbibliothek Musik der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen- Anhalt, Halle
D–Rp	Bischöfliche Zentralbibliothek, Die Proskesche Musikabteilung, Regensburg
D–W	Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel
D–Z	Ratsschulbibliothek, Zwickau
Dobř	Dobřenského sbírka jednolistů
E–Bbc	Biblioteca de Catalunya, Barcelona
F	Fuza
Fol.	Folio
L	Longa
M	Minima
PL–WRu	Biblioteka Uniwersytecka, Wrocław
PL–Kj	Biblioteka Jagiellońska, Kraków
RISM	<i>Répertoire International de Sources Musicales</i>
Sb	Semibrevis
Sf	Semifuza
Sm	Semiminima

Obsah

Úvod.....	9
1. Jiří Nigrin z Nigropontu.....	11
1.1 Stav bádání.....	11
1.2 Život Jiřího Nigrina z Nigropontu	14
1.3 Produkce hudebních tisků.....	19
2. Rané dějiny nototisku a pražská produkce hudebních tisků u Nigrinových současníků.....	22
2.1 Vývoj techniky nototisku do 16. století.....	22
2.2 Notosazba u pražských tiskařů 2. poloviny 16. století.....	23
3. Vybavení dílny pro tisk textové sazby a iniciál.....	26
3.1 Tiskové písmo.....	26
3.2 Iniciály.....	28
4. Vybavení dílny pro tisk notosazby.....	32
4.1 Sady pro nototisk	32
4.2 Kombinování sady 1 a sady 2.....	35
5. Srovnání tiskařského materiálu Jiřího Nigrina s vybavením zahraničních oficín.....	37
5.1 Vliv Norimberku na český knihtisk	37
5.2 Adam Berg st. (Montanus)	38
5.3 Hieronymus Andreae.....	39
5.4 Ulrich Neuber.....	40
5.5 Oficína Dietricha Gerlacha a Kathariny Gerlachové	41
5.6. Srovnání s materiálem pražských tiskařů.....	43
6. Rozšíření soupisu Nigrinových tisků s notosazbou.....	44
6.1 Tisky písňové.....	44

6.1.1	Hegesippus: Historia žalostivá o zkáze někdy slavného města Jeruzaléma.....	44
6.1.2	Michael de Ungaria: Pohřeb Krista Pána. Aneb velmi Bohomyslné, pobožné a žalostivé rozjímání o nevinném umučení Krista Ježíše.....	45
6.2	Tisky polyfonní.....	45
6.2.1	Franz Sale: Salutationes ad beatissimam Dei Genitricem ac Virginem Mariam	45
6.2.2	Ondřej Chrysoponus Jevíčský: Bicinia nova: subjectis distichis gnomologicis M. Procopii Lupacii a Hlavaczova; et rhythmis czechicis	45
6.2.3	Odae Suavissimae in Gratiam et Honorem Admodum Reverendi ac Illustris Domini D. Iacobi Chimarraei Ruremundani S. C. M. suprem Eleemosynary	46
6.2.4	Undique flammatis Olomucum sedibus arsit.....	48
6.3	Jednolisty s notosazbou	49
6.3.1	Jan Rosacius: Metameliticum, pro seria poenitentia.....	51
6.3.2	Litanie česká, v způsob písňě přeložená	51
6.3.3	Jan Liturgus z Turska: Písnička morní.....	52
6.3.4	Píseň o božím nadělení kaňkovím zlatým, na horách zlatých kninských, všem pánům kverkům erbštoly Kamlovský ku potěšení složená	52
	Závěr.....	53
	Soupis literatury	55
	Soupis pramenů.....	59
	Přílohy	

Úvod

Předkládaná práce se věnuje hudebním tiskům Jiřího Nigrina z Nigropontu, pozoruhodné osobnosti českého knihtisku, který především na poli nototisku předčil své pražské současníky a kvalitou produkce mohl konkurovat i officinám zahraničním. Ve svém bádání jsem se zaměřila na studium vybavení Nigrinovy dílny pro nototisk a na revizi a doplnění soupisu doposud známé Nigrinovy nototiskařské produkce. Prvním krokem bylo shromáždění co největšího možného počtu jeho hudebních svazků. Mnohé Nigrinovy hudební tisky, především díla vokálně polyfonická, se dochovaly pouze v zahraničních archivech. Získání jejich kopií nebylo vždy samozřejmé a jednoduché. Přesto se pro potřeby této práce podařilo získat reprezentativní a dostatečný počet kopií pramenů, aby bylo možné vytvořit přesvědčivé závěry.

Cílem práce je především zmapovat vývoj a proměnu notových typů, které se v dílně během let jejího fungování používaly a postihnout, jakým způsobem k jejich obměně došlo. Dalším cílem práce je srovnat Nigrinovu produkci s tisky ze zahraničních officín a na základě této komparace se pokusit objasnit, odkud Nigrin vybavení dílny pro notosazbu získal. Na základě podrobného studia vybavení officíny je v další části práce předložen návrh doplnění Nigrinovy produkce o díla, která doposud byla chápána jako tiskařsky anonymní. Díky této identifikaci se podařilo navýšit počet jeho známé produkce hudebních tisků, která dosud činila 65 položek. Výchozí prací pro mé bádání byl soupis obsažený ve studii Petra Daňka *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*.¹ Při vyhledávání Nigrinových nototisků pro mě byla neocenitelná rovněž dizertační práce téhož autora, jejíž součástí je soupis tisků dochovaných a uložených v Čechách.² V příloze je dále předložen obrazový přehled Nigrinova tiskařského materiálu, který bude moci sloužit i dalším badatelům při určování tiskaře u nototisků, u nichž zatím není znám. Součástí práce je také katalog, který je aktualizací Daňkova soupisu. Navíc obsahuje bližší specifikaci jednotlivých tisků.

V první kapitole je zmapován aktuální stav bádání o osobnosti Jiřího Nigrina a o jeho produkci hudebních tisků. Na základě studia literatury a pramenů jsou zde shrnuty veškeré

¹ DANĚK, Petr, *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, Hudební věda 24, Praha 1987, s. 121–136.

² DANĚK, Petr, *Tisky vokální polyfonie, rané monodie, hudební teorie a tabulatur v Čechách (1500–1630). Soupis dochovaných a v Čechách uložených tisků*, dizertační práce, FF UK, Praha 2005.

informace, které s odstupem několika staletí lze zjistit nejen o jeho životě, ale také o osudech tiskárny. Dále je zde shrnuta povaha a šíře jeho celkové produkce. Pozornost je věnována také charakteristice hudebních tisků, okruhu autorů a také profilu tisků vokální polyfonie.

Ve druhé kapitole je stručně pojednáno o vývoji nototisku od jeho počátků až do 16. století, aby tak byla osvětlena technická stránka nototisku za Nigrina a jakým způsobem se vypořádávali se záznamem hudby tiskaři v přechozích obdobích. Rovněž je zde krátce shrnuta nototiskařská produkce Nigrinových pražských kolegů a současníků, což podtrhuje Nigrinův primát na poli tisku hudby v Praze ve své době.

Třetí kapitola pojednává o tiskovém písmu, které dílna používá pro textovou sazbu, a o jednotlivých typech iniciálových sad, které při rozpoznání oficíny u tiskařsky anonymních svazků často slouží jako první vodítko. U gotických iniciál je rovněž zmíněn jejich případný výskyt u dalších pražských tiskařů.

Kapitola čtvrtá je stěžejní částí celé práce. Zde jsou popsány notové sady, které Nigrin vlastnil, a definovány hlavní rozlišovací prvky, podle nichž lze oba styly znaků odlišit. U obou sad je rovněž určen časový rozptyl, v němž je Nigrin nejčastěji využívá. Pojednáno je zde také o způsobu kombinování obou sad.

V kapitole páté je srovnáno Nigrinovo tiskařské vybavení s materiálem zahraničních oficín. Shody nalézáme především s dílnami norimberskými, proto této části předchází shrnutí vlivu Norimberku na vytváření českého knihtisku. Toto porovnání osvětlí, kde si pravděpodobně Nigrin materiál pro tisk opatřoval. Krátce je zde pojednáno i o zdánlivé podobnosti s vybavením pražského tiskaře Jana Othmara Jakubův Dačického.

Kapitola šestá využívá přímo poznatků shrnutých ve čtvrté kapitole. Jsou zde předloženy anonymní tisky, u nichž byl na základě detailního studia notových znaků a iniciál identifikován jako tiskař Nigrin. Zahrnut je tu rovněž tisk, který na soupisu Petra Daňka schází, neboť byl objeven až po sepsání jeho studie. U dalších titulů, u nichž neznáme dataci, bylo opět s využitím získaných poznatků stanoveno přibližné časové určení jejich vzniku.

1. Jiří Nigrin z Nigropontu

Jiří Nigrin byl významným pražským tiskařem konce 16. století a začátku 17. století. Během 35 let svého působení v samostatné oficíně vydal obrovské množství tisků, dosahujících zároveň vysoké typografické kvality, které obstojí i při srovnání s rozvinutější knihtiskařskou kulturou zahraničí. Nigrin proto patří mezi důležité osobnosti rozvoje českého předbělohorského knihtisku. Nesmírnou hodnotu má činnost jeho tiskárny rovněž pro hudební historiografii, neboť se ve velké míře věnoval také nototisku.

1.1 Stav bádání

Jiřímu Nigrinovi se částečně věnuje Erwin W. Richter v dizertační práci *Geschichte des Musiknotendrucks in den Böhmischen Ländern bis 1618*.³ Cenným je především soupis nototisků do roku 1618, v němž Richter uvádí 48 tisků, které připisuje Nigrinovi, a dva tisky, u nichž je podle něj příslušnost mezi produkty této oficíny nejistá. Do tohoto výčtu zahrnuje také tisky, které dnes nejsou známé.

Jednou z prvních samostatných studií, které se zabývaly Nigrinem, byl článek Jaroslava Vanického *Nigrinovy hudební tisky*.⁴ Přes stručnost studie se však nevyvaroval jistých přehmatů. Ty již shrnul Petr Daněk v článku *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*.⁵ Vanický zde například přisuzuje Nigrinovi tisky, které vznikly v jiných oficínách. Jsou to Handlova *Moralia* z roku 1596 (které navíc špatně datuje) a *Sacrae cantiones* z roku 1597 od stejného autora. Obě sbírky vznikly v Norimberku u Alexandra Theodorica. Nigrin nemohl vytisknout ani Luythonovu sbírku mší v letech 1609–11, kterou mu Vanický připisuje, protože tou dobou byl již několik let po smrti.⁶ Navíc nutno poznamenat, že Alžběta, vdova po Nigrinovi, tiskárnu v roce 1615 neprodala Jonatovi Bohutskému, jak píše Vanický. Alžběta se za Bohutského provdala v roce 1609, ve zmíněném roce 1615 zemřela a Bohutský oficínu zdědil. Nepřesné je i označení tiskaře, po kterém tiskárnu Nigrin převzal. Šlo o Jana

³ RICHTER, Erwin W., *Geschichte des Musiknotendrucks in den Böhmischen Ländern bis 1618*, dizertační práce, Praha 1933.

⁴ VANICKÝ, Jaroslav, *Nigrinovy hudební tisky*, Hudební rozhledy XVII, 1959, č. 14, s. 608–609.

⁵ DANĚK, P., *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, s. 121–122.

⁶ Tamtéž, s. 121–122.

Jičínského, nikoli Jana F. Jičínského. Jan Filoxen byl totiž Jičínského syn. Přesná není ani datace počátku Nigrinovy činnosti v samostatné tiskárně, což však nelze klást autorovi za vinu, stejně jako informaci, že prvním Nigrinovým notovým tiskem byly Gryllovy *Písně nové dvě* z roku 1578. Teprve pozdější bádání odhalilo, že Nigrin vedl dílnu již od roku 1571 a v tomto roce také začal s notosazbou.

Své heslo má Nigrin také ve slovníku *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*.⁷ Jeho autorem je Waltraud Strnad. Heslo obsahuje zásadní informace o Nigrinovi, autor vychází patrně především z Richtera. Jeho soupis navýšil o některé tisky písňové, jiné (hlavně tisky nedochované) naopak vynechává.

Velmi stručné heslo do slovníku *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*⁸ vytvořil Zdeněk Culka. Krátce shrnuje známé údaje o Nigrinovi, žánrovou rozmanitost jeho tiskařské činnosti a okruh autorů, které tiskl. Stejně jako Vanický uvádí z dnešního pohledu nepřesnou informaci o zahájení nototiskařské činnosti v roce 1578.

Jednou z badatelek, která nejdůležitěji rozšířila naše znalosti o Nigrinovi, je Mirjam Bohatcová. Ve své studii *Knihtiskař Jiřík Nigrin a jednodílné „proroctví“ Jindřicha Demetriana*⁹ vytvořila první ucelenou biografii tohoto předbělohorského tiskaře. Díky ní máme mnohem přesnější představu o Nigrinových životních osudech. Pozoruhodný je také soupis známých tisků Nigrinovy officíny, který ovšem nezahrnuje většinu dochovaných tisků vokální polyfonie.

Zmíněný nedostatek v nekompletnosti Nigrinových hudebních tisků napravuje studie Petra Daňka *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*.¹⁰ Autor zde shrnuje dosavadní literaturu, která se Nigrinem zabývá, a charakterizuje Nigrinovu produkci tisků polyfonních. Jádrem práce je chronologický soupis tisků s notosazbou, kde jsou obsaženy jak tisky polyfonní, tak písňové i jednodílné. Vedle toho zmiňuje v textu také tisky, které jsou dnes ztracené, ale

⁷ STRNAD, Waltraud, Nigrin, Georg, in: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, sv. 9, Kassel – Basel – London – New York 1961, sl. 1530–1531.

⁸ CULKA, Zdeněk, Černý, Jiří, in: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, sv. 5, London 2001, s. 378–379.

⁹ BOHATCOVÁ, Mirjam – HEJNIC, Josef, *Knihtiskař Jiřík Nigrin a jednodílné proroctví Jindřicha Demetriana*, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada A, sv. XXXV, 1981, č. 2, s. 73–136.

¹⁰ DANĚK, P., *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, s. 121–136.

patrně rovněž pocházely z Nigrinovy officíny. Ty samozřejmě v závěrečném soupisu zahrnutý nejsou.

Své heslo má Nigrin také v publikaci *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*¹¹ Petra Voita. Je zde shrnuta Nigrinova biografie, charakterizována povaha produkce dílny i okruh autorů. Heslo se krátce věnuje také Nigrinově nototiskařské aktivitě.

Ve své bakalářské práci *Tematický rozbor dochované tiskařské produkce Jiřího Nigrina (1571-1606)*¹² shrnuje Natálie Pígllová dosavadní poznatky o Nigrinovi a především se zabývá tematickým zařazením jednotlivých tisků. Předkládá také aktualizovaný katalog Nigrinovy produkce, přičemž vyšla ze soupisu Bohatcové, který rozšířila o hudební tisky ze seznamu Daňkova a o další tituly na základě literatury, nikoli skrze vlastní bádání. V kapitole věnující se nototisku autorka poznamenává, že počet hudebních tisků zvýšila na 118. Bohužel ale v soupisu nejsou nijak označeny. Informaci o tom, zda jde o nototisk sice Pígllová uvádí v textu práce, ale ne vždy je zcela jednoznačné, kterých tisků přesně se týká (z textu se mi nepodařilo extrahovat tak vysoký počet položek rozšiřujících řady tisků s notosazbou, jaký autorka uvádí). Navíc Pígllová zařazuje do soupisu i tisky, které se do dnešní doby nedochovaly.

Rovněž v dizertační práci Scotta Edwardse *Repertory Migration in the Czech Crown Lands, 1570–1630*¹³ v kapitole věnované knihtisku v Čechách a na Moravě nemůže být Nigrin opomenut. Edwards vychází z dosavadní literatury zasvěcené Nigrinovi. Pozornost zde věnuje pouze polyfonním tiskům, jejichž seznam přebírá z Daňkova soupisu. Navíc zmiňuje tisk Liberale Zanchiho *Cantiones a 4 e 8 vv per ogni sorte d'instrumenti* z roku 1603, který podle něj u Daňka schází. Tento tisk se ovšem nedochoval, RISM neeviduje žádný exemplář, což je důvodem, proč jej Daněk neuvádí. Zahrnut je v seznamu Erwina Richtera, který se

¹¹ VOIT, Petr, Černý z Černého Mostu, Jiří, in: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 187–188.

¹² PÍGLOVÁ, Natálie, *Tematický rozbor dochované tiskařské produkce Jiřího Nigrina (1571–1606)*, diplomová práce, FF UK, Praha 2007.

¹³ EDWARDS, Scott, *Edwardse Repertory Migration in the Czech Crown Lands, 1570–1630*, dizertační práce, University of California, Berkeley 2010.

ovšem pouze domnívá, že snad mohl být pořízen u Nigrina, ačkoli předchozí literatura uvádí jako tiskaře Georga Willera.¹⁴ Ovšem už Richter jej považuje za ztracený.

Zatím nejnovějším příspěvkem k bádání o Nigrinovi je článek německé badatelky Veroniky Greuel *Der Prager Drucker Georg Nigrin am Ende des 16. Jahrhunderts*.¹⁵ Autorka se zde bohužel dopouští mnohých nepřesností a některé její závěry lze označit za zcela mylné. Pro chyby v diakritických znaménkách, kdy místo „Kozel“ píše „Kožel“ a „Václav Dobčenský“ místo „Václav Dobřenský“, lze mít u zahraniční badatelky snad pochopení. Omyly se ovšem objevují také ve faktografii. V první řadě uvádí Greuel již zmíněnou mylnou informaci o prodeji oficíny tiskaři Bohutskému. Nigrin také nezískal predikát v 80. letech 16. století, jak se v článku můžeme dočíst, ale ve skutečnosti se tak stalo až v roce 1592. Toto zmatení vzniklo ze špatného pochopení českého impresa v tisku Valentina Polona *Zpívání křesťanská starodávná chval božských* z roku 1584, kde stojí: „A vytištěna u Jiříka Nygrina, jinak Černého, blíž mostu...“. Spojení „blíž mostu“, které značí umístění tiskárny, si Greuel zaměnila s českou variantou přídomku „z Černého Mostu“. Nesprávná je rovněž úvaha o souvislosti jména Nigrin s tiskařskou černí. Jedná se o prosté přeložení tiskařova jména „Černý“ do latiny. Dále dokonce polemizuje o tom, zda byl Nigrin českého nebo německého původu. Na nález stejné iniciály, jakou používá i Nigrin, v tisku z oficíny Dietricha Gerlacha pak staví domněnku, že Nigrin zde mohl v mladém věku pracovat jako sazeč. Mezi Gerlachovou a Nigrinovou oficínou nalezneme mnohem více souvislostí, než jen jednu shodnou iniciálu. Přesto na základě toho nelze formulovat hypotézu, že Nigrin mohl být v Gerlachově tiskárně zaměstnán.

1.2 Život Jiřího Nigrina z Nigropontu

V impresech tohoto tiskaře se setkáme s různými podobami jeho jména, které zpravidla vyplývaly z jazyka konkrétního vydávaného díla: „*V latinských tiscích neměnně jako ‚Georgius Nigrinus‘, v českých tiscích nejprve jako ‚Jiřík Černý‘, od r. 1577 však*

¹⁴ Zanchius, Liberalis, in: DLABAČ, Johann Gottfried, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Teil auch für Mähren und Schlesien*, sv. 3, Praha 1815, s. 431.

¹⁵ GREUEL, Veronika, *Der Prager Drucker Georg Nigrin am Ende der 16. Jahrhunderts*, in: Die Tonkunst, 2012, s. 340–351.

střídavě také v zpětně čechizovaném tvaru „Jiřík Nigrin“ a od roku 1587 převládlo toto znění jeho jména úplně...“¹⁶ Někdy se uchýlil ke kombinaci české i latinské podoby „Jiřík Nigrin jinak Černý“. V německých tiscích pak můžeme číst „Georg Schwartz“, v italských „Georgio Nigrino“ či „Giorgio Negrini“ a ve španělských „Iorge Nigrin“ či „Georgius Negrino“. V několika případech se objevuje také podpis pouze iniciálami „G.N.“¹⁷

Podle některých zpráv se snad Nigrin narodil v Praze.¹⁸ Ovšem první zpráva (bohužel nedatovaná) o jeho existenci pochází až z Nigrinových učňovských let, kdy působil jako tovaryš v tiskařské dílně Jana Kozla staršího.¹⁹ Vlastní tiskárnu vedl v letech 1571–1606, tedy 35 let, což je na tiskaře 16. století úctyhodně dlouhá doba. Z jeho současníků přes třicet let pracovali v Praze pouze další tři tiskaři, a to Jiří Melantrich z Aventinu, Mikuláš Pštros a Jiří Jakubův Dačický, který tiskl dokonce 51 let. Nigrin převzal dílnu po Janu Jičínském, který zemřel v roce 1570. V tomto roce jej zaměstnali dědici po Jičínském a víme, že pro ně tiskl v letech 1570 (tři tituly) a 1572. Impresum z této doby zní „od Jiříka Černého v impresí dědicův nebožtíka Jana Jitčinského“ nebo „haerdes Ioannis Gitzini“. Mezitím v roce 1571 již začal tisknout ve vlastní tiskárně.²⁰ Dílnu Jičínského pak převzal docela díky sňatku s vdovou Magdalenou. Bylo běžným zvykem, že vdova po zemřelém tiskaři, která dílnu zdělila, se brzy provdala znovu, a to většinou za tovaryše či faktora tiskárny, aby tak zajistila další bezproblémový chod dílny. Manželství bylo uzavřeno buď na konci roku 1572, kdy byl sepsán inventář Jičínského dílny pro jeho děti právě s ohledem na nadcházející nový sňatek Magdaleny, nebo na začátku roku 1573, kdy proběhlo vzájemné vzdání majetku mezi Magdalenou a Jiříkem, které se provádělo krátce po svatbě.²¹ Sňatkem Nigrin přijal i zmíněné Jičínského čtyři děti. Jana Filoxena ve své dílně vyučil řemeslu a v roce 1586 mu odevzdal otcovo dědictví. To obnášelo „polovici otcovy impressí; jeden pres nový, sedm kasií se šráky a 9 centnéřů písma literního“²² a „osiřelou tiskárnu“²³, která sídlila v Týnské ulici v domě

¹⁶ BOHATCOVÁ, M. – HEJNIC, J., *Knihtiskař Jiřík Nigrin*, s. 74.

¹⁷ Odkazy na konkrétní tisky, ve kterých se vyskytují jednotlivé varianty, uvádí Bohatcová v citované studii.

¹⁸ JIREČEK, Josef, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku: ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*, Praha 1875, s. 146.

¹⁹ WINTER, Zikmund, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909, s. 281.

²⁰ PEŠEK, Jiří – WIZDÁLKOVÁ, Bedřiška, *Impresí Jana staršího a Jana Filoxena Jičínských (1563–1590)*, in: *Documenta Pragensia*, 10/1, Praha 1990, s. 141.

²¹ Tamtéž.

²² WINTER, Z., *Řemeslnictvo a živnosti*, s. 297.

U červeného kola. Nigrin v této dílně pravděpodobně působil jen několik prvních let, asi do roku 1577.²⁴ Většinu času Nigrinova tiskárna sídlila u Karlova mostu v domě č. p. 174 na dnešní adrese Křižovnické náměstí 1.²⁵ Nigrin dům, kterému se tehdy říkalo Pergameníkovský, zakoupil 19. 2. 1578 od Zygmunta pergameníka.²⁶ Podle dochovaných zpráv tu tiskárna ale sídlila již dříve.²⁷ Z Nigrinovy závěti, která se nám dochovala, vyplývá, že Nigrin vlastnil ještě jeden dům.²⁸ Jeho přesnou lokaci však neznáme. Později se Nigrin oženil ještě dvakrát. Po smrti Magdalény pojal za manželku v roce 1588 Lidmilu a v roce 1602 Alžbětu Melcarovou z Braitnperka. Pokud se týče Nigrinových vlastní dětí, víme jistě, že měl dva syny – Nikodéma a Tobiáše Felixe. Oba zemřeli v mladém věku a ani jeden z nich svého otce nepřežil. Jedinou bližší informací, kterou o nich máme, jsou léta úmrtí. Nikodém zemřel roku 1593 a Tobiáš Felix v roce 1598. O jiných potomcích nemáme zprávy a ani v závěti se o žádných dalších nehovoří.²⁹ Večeřová zmiňuje ve spojitosti s tiskařem Jonatou Bohutským, který se v roce 1609 oženil s vdovou po Nigrinovi Alžbětou, „Nigrinovy sirotky“ s odkazem na Wintera.³⁰ V jeho publikaci sice je o sirotcích, jimž je Bohutský otčímem, řeč, ovšem jedná se o děti jeho předchozí manželky Anny (vdovy po Danielu Adamovi z Veleslavína) a nikoli potomky Nigrina, které by do manželství přivedla Alžběta.³¹

Jen krátce po zavedení samostatné tiskárny, se dostal Nigrin do konfliktu s cenzurou. Problémy mu způsobil hned jeden z prvních tisků, které vydal. Jedná se o spis *Knížka, jenž slouti může obživující kořen uvadlý* z konce roku 1571. Jeho autor Jan Okurka Oupický se již dříve ocitl ve vězení kvůli svému předešlému spisu a náboženským stanoviskům, které se v něm odrážely. Není proto divu, že Nigrinovo jméno se na zmíněném tisku z opatrnosti

²³ VOIT, Petr, *Minulost pražského knihtisku*, Praha 1987, s. 69.

²⁴ PEŠEK, J. – WIŽĎÁLKOVÁ, B., *Impresí Jana staršího a Jana Filoxena Jičínských*, s. 141–2.

²⁵ ČECHURA, Jaroslav – HOJDA, Zdeněk – NOVOZÁMSKÁ, Martina, *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608: rekonstruovaná edice shořelého rkp. 324 z Archivu hl. m. Prahy podle opisu uloženého v Archivu Národního muzea*, Praha 1997, s. 180.

²⁶ TEIGE, Josef, *Základy starého místopisu pražského (1437–1620)*, oddíl I. Staré Město, díl 2, Praha 1915, s. 468.

²⁷ BOHATCOVÁ, M. – HEJNIC, J., *Knihťiskař Jiřík Nigrin*, s. 77.

²⁸ TEIGE, J., *Základy starého místopisu pražského*, s. 468–469.

²⁹ Tamtéž, s. 78.

³⁰ VEČEŘOVÁ, Petra, *Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, Brno 2006, s. 97.

³¹ WINTER, Z., *Řemeslnictvo a živnosti*, s. 290.

neobjevilo. Přesto byl jako tiskař této cenzurou nepovolené knihy vypátrán, zatčen a někdy v rozmezí závěru roku 1572 a počátku roku 1573 uvězněn.³²

Krátkodobě spolupracoval Nigrin s dvěma dalšími tiskaři. V roce 1576 to bylo s Jiřím Jakubem Dačickým, který se stejně jako Nigrin vyučil u Jana Kozla staršího,³³ na tisku Tomáše Mitise z Limuz *Hymnodiae in Messiam lib. II.* A v letech 1578–1579 pak s Michealem Peterlem starším pracoval na tisku Friedricha Nausey *Kázání křesťanská s krátkými vajklady na všecka evangelia.*³⁴

Nigrin nepoužíval ve svých tiscích žádný signet. V roce 1592 získal erb a predikát „z Nigropontu“, který se v tiscích objevoval také ve variantách „a Nigro Ponte“, „z Černého Mostu“ či „ze Schwarzbrucku“. Tento přídomek v impresu použil prvně v roce 1595 v tisku Šimona Lomnického z Budče *Kancionál a neb: Písň nové historické* a používal jej nepravidelně.³⁵ Nezřídka se erb některých tiskařů stal také jejich signetem.³⁶ V případě Nigrina se tak ale nestalo. Svůj erb vytiskl prvně a naposled v knize *Theatrum mundi minoris. Široký plac neb Zrcadlo světa* od Pierra Boaistuau de Launai v roce 1605.³⁷ Na erbu je vyobrazen černý most s řekou, lilí a dvoubarevným chocholem a provázejí jej dedikační verše Jiřího Carolida:

„Insignia typographi Georgii Nigrini à Nigro Ponte.
Cernis in hoc Clypeo, qui stemit flumina, Pontem
Lilia cum crista quem bicolore tegunt?
Casareum est munus, partum Virtute Nigrini,
Qui mersis Lucem dat Geniumque libris.
G. C. à C. P. C.”

„Znak tiskaře Jiřího Nigrina z Černého Mostu.

³² BOHATCOVÁ, M. – HEJNIC, J., *Knihtiskař Jiřík Nigrin*, s. 80–83.

³³ VOIT, P., *Minulost pražského knihtisku*, s. 68.

³⁴ VOIT, P., Černý z Černého Mostu, Jiří, in: *Encyklopedie knihy*, s. 187.

³⁵ Konkrétněji opět Bohatcová, viz: BOHATCOVÁ, M. – HEJNIC, J., *Knihtiskař Jiřík Nigrin*, s. 74.

³⁶ Ve funkci signetu svůj erb užívali například Bartoloměj Netolický, Jiří Melantrich z Aventinu, Daniel Adam z Veleslavína a další.

³⁷ Viz příloha č. 4.

Vidíš na tomto štítu most, co překryje věky,
jež též lilie kryjí s chocholem o dvou barvách?
Je to císaře dar a čestně ho Nigrinus získal,
Vždyť vydat umí knihy a jejich moudrost.

Georgius Carolides a Carlsperga, poeta caesareus³⁸

Nigrin zemřel 29. 12. 1606.³⁹ Dílnu dále vedla jeho žena Alžběta. Tisky z této doby nesou impresum „typis Nigrinianis“ či „ex officina Nigriniana“. Nutno poznamenat, že impresum tohoto znění se objevuje v tiscích již za Nigrinova života.⁴⁰ Alžběta se roku 1609 provdala za již zmíněného tiskaře Jonatu Bohutského, čímž tiskárna přešla do jeho rukou a sama Alžběta zemřela v roce 1615.

Nigrinská oficína si během svého mnohaletého působení vybuodovala pevné postavení mezi pražskými tiskaři a počet tisků, které z dílny vzešly, je skutečně úctyhodný. Do dnešní doby se nám dochovalo 600 jednotek⁴¹ od 237 autorů a je víc než pravděpodobné, že skutečná produkce tiskárny byla ještě mnohem vyšší. Petr Voit označuje Nigrinovu oficínu jako „nejvýznamnější středisko českého předbělohorského knihtisku“⁴² a vysoko hodnotí i grafickou podobu jeho tisků v evropském kontextu: „Kvalita typografie cizojazyčné produkce se přitom vyrovnala soudobé zahraniční úrovni.“⁴³ Podle Voita byla Nigrinova tiskárna jednou z prvních, která dokázala spojit mědiryt s tiskem z výšky. Významné postavení dílny dokládá i okruh zákazníků, kteří si v oficíně nechali svá díla tisknout, mezi nimiž byli mistři pražské univerzity či osobnosti z okruhu dvora císaře Rudolfa II., ale také autoři méně zvučných jmen z řad učitelů nebo písařů. Stejně rozmanitá byla i všestrannost jeho produkce – odborné spisy z nejrůznějších oborů, básnická díla, filozofické a teologické disputace, kalendáře, gratulace, kondolence, kuchařky, kalendáře či univerzitní vyhlášky. Ve

³⁸ Překlad Jiřího Matla z edice díla: Matl, Jiří – Bočková, Hana (eds.), *Theatrum mundi*, Thesaurus absconditus, sv. 4, Brno 2001.

³⁹ Přesné datum úmrtí je nám známo díky epitafu Jana Campana, viz: BOHATCOVÁ, M. – HEJNIC, J., *Knihtiskař Jiřík Nigrin*, s. 78–79.

⁴⁰ Viz katalog. Jsou to například tisky *Secundus tomus musici operis* Jacoba Handla Galla nebo Crinitovo *Davidis regis et prophetae psalmi septem*.

⁴¹ VOIT, P., Černý z Černého Mostu, Jiří, in: *Encyklopedie knihy*, s. 187.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž.

velké míře se dílna věnovala také výrobě příležitostných tisků o jednom listě (tzv. jednolistům), které se v předbělohorském období těšily velké oblibě. Ačkoli jednolisty tiskly i další dílny, nejvíce dnes známých exemplářů pochází právě od Nigrina (kolem 150 položek⁴⁴). Nejdůležitějším zdrojem těchto jednolistů je obsáhlá sbírka Václava Dobřenského z Černého Mostu.

1.3 Produkce hudebních tisků

Nezanedbatelnou součástí produkce tiskárny tvořila oblast z hlediska hudební vědy nejpodstatnější a tou je nototisk. Do dnešní doby bylo známo 65 jednotek⁴⁵ z Nigrinské officíny obsahujících notovou sazbu. Ovšem i v případě hudebních tisků lze počítat s tím, že se nám do dnešní doby nedochovaly všechny, které z dílny vzešly, a celá produkce byla pravděpodobně ještě vyšší. Zmíněný počet zahrnuje jednak sbírky vokální polyfonie (36), dále tisky písní (21) a jednolisty s notovou sazbou (8). Mezi autory, kteří nechávali svá díla písňová tisknout u Nigrina jsou Jan Herštaynský, Jan Gryll z Gryllova, Valentin Polonus, Petr Codicillus z Tulechova, Jiří Nicefor, Šimon Lomnický z Budče, David Crinitus z Hlaváčova, Tobiáš Závorka Lipenský, Sixt Birck, Vavřinec Benedikt z Nudožer nebo Filip Leuconeus. Pokud jde o tisk děl vokální polyfonie, neměl Nigrin v Praze ve své době konkurenci. Notosazba se sice objevuje také v tiscích z dílen Nigrinových současníků, tiskařsky náročné svazky vokální polyfonie u nich však nalezneme skutečně jen velmi ojediněle. Jednak bylo třeba vlastnit poměrně velkou zásobu typů pro nototisk a zároveň mít také určité znalosti v oblasti hudby.⁴⁶ Většina zakázek proto směřovala právě k Nigrinovi a jeho dílna tak byla nejdůležitějším centrem předbělohorského nototisku u nás. Autoři, kteří vyhledávali služby Nigrinovy officíny, byli jednak význační skladatelé působící na dvoře Rudolfa II. jako Charles Luython, Franz Sale, Matheo Flecha, Jacobus de Kerle či Giovanni Battista Pinello. Z autorů

⁴⁴ V článku věnovaném Nigrinovi uvádí Bohatcová 140 jednolistů, ale v publikaci *Česká kniha v proměnách staletí*, která vznikla o devět let později, je počet zaktualizován a navýšen na 150, viz: BOHATCOVÁ, Mirjam a kol., *Česká kniha v proměnách staletí*, kolektiv autorů, Praha 1990, s. 280.

⁴⁵ DANĚK, P., *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, s. 123. Daňkův soupis čítá sice 64 nototisků, ovšem zde není zahrnuto Saleho *Saltationes*, které bylo objeveno až po sepsání jeho studie.

⁴⁶ DANĚK, P., *Tisky vokální polyfonie pražské provenience do roku 1620*, in: *Documenta pragensia* 10, 1990, s. 220.

mimo dvůr pak třeba Jacob Handl Gallus, Johannes Nucius, Johannes Knöfel, Ondřej Chrysoponus Jevíčský, Šimon Bariona Madelka, Georg Molitor, Joachim Lange, Stefan Felis Barensi, Tiburtio Massaino či Liberale Zanchi. Hned od počátku se tisky svou kvalitou mohly srovnávat s produkty zahraničních oficín. Potvrzení vysoké kvality řemesla tiskárny můžeme spatřovat snad i v tom, že mnozí ze skladatelů ze dvora Rudolfa II. vyhledali Nigrinovy služby opakovaně. Jak bylo zmíněno, neměl sice Nigrin v Praze konkurenta, na kterého by se v případě nespokojenosti mohli obrátit, ale bylo možné zadat skladby k tisku některé zahraniční oficíně, jako to dělali někteří jiní dvorští skladatelé jako Phillip de Monte nebo Jacob Regnart.⁴⁷ Franz Sale u Nigrina vytiskl téměř celé své dílo. Rovněž Jacob Handl Gallus mu zadal velkou část ze svých skladeb. Nigrin se vyhýbal tisku instrumentální hudby, nevydával také sbírky skladeb různých autorů a nepřetiskoval knihy již dříve vydané v jiných oficínách.⁴⁸ Notosazbu užíval okamžitě od zahájení práce v samostatné tiskárně, tedy od roku 1571. Prvním jeho tiskem, který obsahoval noty, je již zmíněný spis Jana Okurky Oupického.

Většina Nigrinových tisků vokální polyfonie má tehdy obvyklý příčný kvartový formát. Výjimku tvoří několik tisků z pozdějších let. Konkrétně Saleho *Salutationes* (1598), dále *Canzonetty* stejného autora (1598), *Missarum sex vocum* Stefana Felise Barensi (1588), *Muteta quinque vocum* Giovanniho Battisty Pinella⁴⁹ (1589) a *Das Erste Buch* Joachima Langeho (1606). Tisky jsou obvykle opatřeny rejstříkem. Strana notového textu (při příčném formátu) je většinou tvořena pěti notovými osnovami na jedné straně. I v tomto případě lze najít několik výjimek, kterými jsou tisky Charlese Luythona *Selectissimarum sacrarum* a *Opus musicum*, kde je o jednu osnovu více. U formátu na výšku je to potom nejčastěji šest notových osnov na straně. Lze říci, že sazba je u Nigrina poměrně hustá. Mezi notové znaky vkládá prázdné linky jen zřídka (pouze v opodstatněných případech).⁵⁰ Titulní list si drží podobný charakter po celou dobu produkce – výrazné umístění názvu hlasu daného svazku, titul, autor, tiskař, rok vydání. V zásadě se proměňuje jen dekor kolem názvu hlasu, který se z rostlinného motivu s volutami mění v roce 1586 na rámeček s putti hrajícími na hudební nástroje po stranách. V obou případech jde o dřevořezový štoček a písmena uvnitř byla

⁴⁷ DANĚK, P., *Rudolfian Prague as a Musical Centre in its time*, in: *Tonkunst* 6, 2012, s. 315.

⁴⁸ DANĚK, P., *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, s. 125.

⁴⁹ Tento tisk jsem neměla k dispozici. Informaci o formátu čerpám z: DANĚK, P., *Tisky vokální polyfonie*, s. 224.

⁵⁰ Ukázka stran notosazby viz přílohy č. 5 a 6.

s největší pravděpodobností pořízena ze sazby. V tiscích po roce 1600 je potom titulní list zdoben dekorem kolem celé strany a název hlasu je zvýrazněn rámečkem složeným z typografických segmentů, nebo je ponechán volně.⁵¹

Po Nigrinově smrti vydali dědici ještě několik písňových tisků, ale již nevyšel žádný polyfonní.

⁵¹ Viz přílohy č. 7–10.

2. Rané dějiny nototisku a pražská produkce hudebních tisků u Nigrinových současníků

2.1 Vývoj techniky nototisku do 16. století

Zpočátku se tiskaři s hudebním zápisem vypořádávali jednoduše tak, že ve vytištěném textu ponechali volné místo pro notový zápis, který byl poté doplněn rukopisně (doloženo již v roce 1457 v Mohuči, *Psalterium cum canticis*). Později byly tištěny pouze prázdné notové osnovy, do nichž se noty dopsaly ručně.⁵² Od 70. let 15. století se uplatňoval dvojitý dvoubarevný tisk, kdy byla v první fázi vytištěna červeně notová osnova a poté černě noty a text. Další možností byl tisk not dřevořezovým štočkem, což bylo snazší a levnější variantou, ovšem s nižší kvalitou výsledku.⁵³ Do konce 15. století se tiskaři zabývali pouze chorálním repertoárem. Cestu k tisku menzurální hudby otevřel až Ottaviano Petrucci svým *Harmonice musices Odhecaton A* (1501). Vyšel z techniky dvojitého tisku, který se užíval již v 15. století. Nejprve vytiskl samostatnou notovou osnovu, poté do ní noty ze sazby a v posledním kroku text. Jde tedy v tomto případě o tisk trojitý, což byla dosti pracná, pomalá a drahá technika.⁵⁴ Petruccimu se tak ovšem podařilo dosáhnout souvislého a čistého notového záznamu, kde hrubší notová složka poukazovala na tisk z výšky a jemnější osnova na tisk z hloubky.⁵⁵ Materiál pro tisk not vznikl stejným způsobem jako litera pro tisk písmen. Z tvrdého kovu byla vypilována patrice, kterou se vyrazila do měkčího kovu matrice. Tím vznikla forma, z níž se odlil samotný tiskařský typ. Každá nota byla na hranolku umístěna na té pozici, kterou měla následně zaujmout v notové osnově. Od roku 1503 potom začal Petrucci tisknout linky spolu s textem, čímž se celý proces urychlil.⁵⁶ Petrucciho

⁵² GANCARCZYK, Paweł, *Muzyka wobec rewolucji druku. Przemiany w kulturze muzycznej XVI wieku*, Toruń 2011, s. 25.

⁵³ Tamtéž, s. 28.

⁵⁴ PRZYWECKA-SAMECKA, Marie, *Drukarstwo muzyczne w Europie do końca XVIII wieku*, Wrocław 1987, s. 53–54.

⁵⁵ VOIT, P., Nototisk, in: *Encyklopedie knihy*, s. 632.

⁵⁶ PRZYWECKA-SAMECKA, M., *Drukarstwo muzyczne w Europie*, s. 54–55.

techniku přejali tiskaři jako Georg Mewez z Basileji, Erhard Oeglin z Augsburgu, Peter Schöffer mladší, v Itálii Giacomo Ungaro.⁵⁷

Zásadním posunem, který ovlivnil nototisk na dlouhou dobu, byl objev jednorázového tisku, kdy na tiskovém typu byla spolu s notou i příslušná část osnovy, která znak přímo obklopuje. Výhodou tedy bylo, že celý zápis mohl být pořízen najednou, což vedlo k značnému urychlení celého procesu. Rovněž odpadl problém se správným umístěním noty na linku. Nedostatkem estetického rázu pak byla nápadně přerušovaná notová osnova, kde byl vždy dobře patrný začátek a konec každého typu jako sazečského segmentu. Určení původce této metody je velmi nejasné. Někdy bývá prvenství připisováno tiskaři a písmolijci Pierru Haultinovi. Jiné zdroje uvádějí Pierra Attaingnanta, který tak vytiskl *Chansons nouvelles en musique a quatre parties* v roce 1527.⁵⁸ Způsob jednoduchého tisku se rozšířil do dalších center knihtisku (Christian Egenolff – Frankfurt nad Mohanem, Giovanni Sultzbach – Neapol, Tylman Susato – Antverpy) a vytlačil násobný tisk a dřevořez. Zavedení nové techniky nototisku vedlo k zlevnění výroby a snadnějšímu množení not.⁵⁹

2.2 Notosazba u pražských tiskařů 2. poloviny 16. století

Mezi největší centra knihtisku druhé poloviny 16. století u nás patřila bezesporu Praha. Přičemž největší koncentrace oficín byla především na Starém Městě. Jak již bylo zmíněno, tisku polyfonie se u nás věnoval téměř výhradně Nigrin. Ovšem zdaleka nebyl jediný, kdo byl schopen nototisk pořídit a notosazba se vyskytovala i v knihách z dílen Nigrinových konkurentů. Markéta Kozlová, vdova po někdejším Nigrinově mistrovi, prokazatelně noty tiskla. Utravvistický kancionál *Písně staré gruntovní a velmi utěšené* Václava Miřinského (1567) je jediným tiskem, který se nám z její produkce dochoval. O tom, zda nototisk používal už její manžel, bohužel nemáme žádné doklady. A nevíme přesně, kdy a jak dlouho Nigrin u Kozla pobýval, tedy nelze soudit, zda se s technikou tisku not seznámil již zde. Nototisk máme doložen i u Jana Jičínského, jehož dílnu Nigrin převzal, díky tisku tří

⁵⁷ GANCARCZYK, P., *Muzyka wobec rewolucji druku*, s. 45.

⁵⁸ Tamtéž, s. 44.

⁵⁹ Tamtéž, s. 47.

a čtyřhlasých písní *Libellus Elementarius* Matouše Collina z Chotěřiny z roku 1569. Větší šíře produkce tisků obsahujících noty se nám dochovala od Jiřího Jakubův Dačického. Jednak to byl kancionál, který deset let předtím vydala Kozlová *Písně starého Zákona gruntovní a velmi utěšené* (1577), dále *Dvě písně nové* Šimona Lomnického z Budče (1584), *Žalмовé svatého Davida* Jakuba Melissaea (1596) a *Písně chval božských* Tobiáše Závorky Lipenského ve dvou vydáních (1602, 1606). Jeden z mála tisků vokální polyfonie, který v Praze vznikl mimo Nigrinovu oficínu, byl tisk hudebníka ze dvora Rudolfa II. Mathiase de Sayve *Liber primus motectorum* (1595). Vydal jej Jan Othmar Jakubův Dačický, syn Jiřího J. Dačického, ovšem dochoval se nám pouze v torzu. Jiří Melantrich z Aventinu po začátcích v samostatné tiskárně spolupracoval s Bartolomějem Netolickým, jehož dílnu v roce 1553 odkoupil. Z jeho tisků s notosazbou známe *Žaltář svatého Davida* od Jana Vorličného (1572), kancionál Šimona Lomnického z Budče *Písně nové. Na evangelia svatá nedělní* (1580), tisk *Nové léto s podělením nově potěšitelných jmen* Tomáše Řešátka Soběslavského ve dvou vydáních (1581, 1582) a *Žaltář, totižto písně chval božských od Davida krále izraelského* (1581). Melantrichovu tiskárnu převzal později jeho zeť Daniel Adam z Veveslavína, od nějž se dochoval jednak tisk *Žalмовé aneb zpěvové svatého Davida* Jiřího Strejce Zábřežského (1590, 1593, 1596) a dále cestopis Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic *Putování aneb Cesta z Království Českého* (1608) s šestihlasým motetem *Qui confidunt in Domino*, který je už ale dílem dědiců. U Buriana Valdy vyšly dva tituly, a to *Kancionál jednohlasý* Jana Muzoffila Soběslavského (1585) a *Písně nové* (1588). V Praze působil rovněž Michael Peterle starší původem z Annabergu, který byl nejen tiskařem, ale rovněž malířem a dřevořezáčem. Vedle *Obsequiale sive Benedictionale* (1585) pořízené dvojitém dvoubarevným tiskem s červenými notovými osnovami a *Christliche Gebet und Gesäng* vydal rovněž tisk pětihlasé skladby k příležitosti svatby Jana Václava Popela z Lobkovic *Votum nuptiis magnifici* od Jiřího Molitora (1586). Jediný notovaný tisk Anny Schumannové, vdovy po Janu Schumannovi starším, jsou *Písničky dvě ku poctivosti* od Bartoloměje Paprockého (1596). Skutečně velkolepý tisk vokální polyfonie vzešel z dílny Mikuláše Štrause ze Štrausfeldu. Jde o chorbuch Charlese Luythona *Liber I. missarum* (1609) foliového formátu. K nemnohým

polyfonním tiskům patří ještě *Magnificat anima mea dominus* (1609) Nicolause Zangia ze stejné dílny.⁶⁰

Na základě uvedeného přehledu můžeme nejlépe posoudit význam dílny Jiřího Nigrina v oblasti pražského nototisku. Souhrn děl s notosazbou všech jeho kolegů za druhou polovinu 16. století ani zdaleka nedosahuje počtu rozsáhlé Nigrinovy produkce.

⁶⁰ HÁJKOVÁ, Karla, *Počiatky nototlače v Čechách a na Moravě*, diplomová práce, FF MU, Brno 1999, 141–160.

DANĚK, P., *Tisky vokální polyfonie*, s. 222–226.

3. Vybavení dílny pro tisk textové sazby a iniciál

3.1 Tiskové písmo

Starší práce rozlišují obvykle pouze mezi gotikou a antikvou.⁶¹ Novověká paleografie tiskové písmo dlouho opomíjela a jeho terminologie byla nejednotná. První systematiku podal Vladimír Kaiser, o jehož práci se vedle studie Petra Voita při identifikaci tiskových písem v oficíně Jiřího Nigrina opírám.⁶²

V předbělohorských tiskárnách se setkáme z novogotických písem se švabachem a frakturou.⁶³ A stejně tak je tomu i u Nigrina. Švabach se vyvinul z jedné skupiny německých bastard v poslední čtvrtině 15. století. Kresba majuskulí více ladí s minuskulemi a je jasnější a čitelnější, než tomu bylo u velkých písmen gotické textury. Ačkoli má švabach poměrně široký písmový obraz, což zapříčiňuje jeho neúspornost, byl právě díky snadné čitelnosti až do druhé poloviny 16. století, kdy jej vytlačila fraktura, nejrozšířenějším tiskovým písmem v Německu. Do Čech pronikl již v posledním desetiletí 15. století a používal se zde pro tisk českojazyčných a německojazyčných textů. Mezi charakteristické znaky patří jednobříškové minuskulní „a“, ostře sbíhající dříky „f“ a ostrého „β“, volná spodní dotažnice „g“. Minuskulní písmena jsou nahoře i dole zašpičatělá. Nápadným rysem je především majuskulní „S“, jehož koncový tah je spojen s levým obloukem písmene. Horní dotažnice „b“, „d“ a „h“ jsou někdy ukončeny smyčkami.⁶⁴

Dalším novogotickým písmem, které Nigrin pro sazbu textu používá, je fraktura. Vznikla v Německu ve druhém desetiletí 16. století. Charakteristickým rysem je oproti švabachu užší písmový obraz, jednobříškové minuskulní „a“, minuskulní „o“ ukončené

⁶¹ S takovým nedostatečným popisem se setkáme například v publikaci *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, Praha 1925–1967, dostupné z: *Knihopis Digital: České prvotisky a staré tisky (1476-1800) on-line*, <http://www.knihopis.org/>. Toto rozdělení přetrvává ale i v některých mladších pracích: KOPÁČEK, Jiří, *Dobřenského sbírka jednolistů 16. století*, diplomová práce, FF UK, Praha 2000.

⁶² KAISER, Vladimír, *Klasifikace tiskového písma z hlediska pomocných věd historických*, Sborník archivních prací 32, 2, 1982, s. 446–477.

VOIT, Petr, *Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století*, in: *Bibliotheca Strahoviensis* 10, Praha 2011, s. 105–202.

⁶³ Ukázky Nigrinovy sazby švabachem a frakturou viz příloha č. 13 a 14.

⁶⁴ VOIT, P., *Tiskové písmo*, s. 140–1.

KAISER, V., *Klasifikace tiskového písma*, s. 462.

nahoře i dole ostrými hroty. Výrazným znakem je především majuskulní „S“, jehož koncový tah oproti šwabachu není spojen s jeho levým obloukem. Dříky minuskul „b“, „h“, „k“, „l“ jsou zakončeny obloučkem či smyčkou. Majuskule jsou někdy zdobeny tzv. „sloními choboty“. Pozůstatkem šwabachu jsou ostře sbíhající dříky „f“ a ostrého „ß“. Díky zmíněnému užšímu písmovému obrazu, který znamenal úsporu barvy, papíru i kovu vytlačila v Německu fraktura starší šwabach. Na Moravu se dostala již ve dvacátých letech 16. století, především jako písmo pro tisk německých textů a do Prahy v roce 1540 prostřednictvím Bartoloměje Netolického.⁶⁵

Z humanistických písem pak Nigrin používá antikvu a antikvovou polokurzivu.⁶⁶ Antikva je typ vertikálního stínovaného písma, které vzniklo napodobením písma latinských humanistických rukopisů. Dříky majuskulí i minuskulí jsou zakončovány serify. Okrouhlé i některé svíslé tahy jsou kontrastně stínovány. Minuskulní „a“ a „g“ jsou dvoubříšková. Mezi výhody antikvy oproti gotickému a novogotickému tiskovému písmu patří světlost písmového obrazu a proporční sazečská vyrovnanost.⁶⁷ Od poloviny prvního desetiletí 16. století byla užívána výhradně pro tisk latinských textů. Antikvová polokurziva vznikla napodobením humanistického stínovaného kancelářského písma. S řádkem svírá ostrý úhel, čímž vzniká typické naklonění písma doprava. Od antikvy se dále odlišuje jednobříškovým minuskulním „a“.⁶⁸

Mezi Nigrinovým vybavením pro tisk písmové sazby nalezneme také v té době již poměrně vzácnou texturu, která náleží mezi písma gotická. Nigrin ji ještě v 70. letech 16. století používal jako akcidenční písmo v nadpisech některých jednolistů.⁶⁹ Textura patří mezi písma gotická. Vyvinula se z gotické minuskule západoevropských rukopisných liturgických knih 14. století. Vyznačovala se pravidelným čtvercovým půdorysem písmen a monumentální dekorativností. Charakteristické je zakončení kolmých dříků minuskulních písmen „j“, „k“, „l“ ve tvaru malého kosočtverce.⁷⁰ Tahy písmen jsou obvykle rovné a ostře

⁶⁵ VOIT, P., *Tiskové písmo*, s. 155–6.

KAISER, V., *Klasifikace tiskového písma*, s. 462.

⁶⁶ Ukázky sazby v příloze č. 15 a 16.

⁶⁷ VOIT, P., *Tiskové písmo*, s. 160.

⁶⁸ Tamtéž, s. 175.

⁶⁹ VOIT, P., Textura, in: *Encyklopedie knihy*, s. 882.

⁷⁰ VOIT, P., *Tiskové písmo*, s. 107,

lomené. Minuskulní „a“ je dvoubříškové s větším dolním bříškem (naopak je tomu u rotundy), některé svíslé dřívky majuskul jsou zdobeny vlásečnicovým zdvojením.⁷¹

Oba typy novogotických písem mezi sebou Nigrin kombinoval. Patrné je to zvláště na titulních listech, kde dochází ke kombinaci švabachu a fraktury v různých písmových stupních. Na titulních listech polyfonních tisků potom kombinuje antikvu s polokurzivou. Dedikace bývá často „oddělena“ od vlastního textu knihy užitím jiného typu písma.

Nigrin zvládal sázet nejen texty latinské, české a německé, ale i italské, řecké, španělské a hebrejské.⁷²

3.2 Iniciály

Iniciály patří mezi prvky dekoru knižní sazby. Každá tiskařská dílna vlastnila několik iniciálových sad. U některých tiskařů iniciály korespondovaly s obsahem či žánrem díla podobně jako ilustrace. V poslední třetině 15. století tiskaři jako Anton Koberger st., Aldo Manuzio st. nebo Günther Zainer dokonce spolupracovali s výrobcí a podíleli se tak na výsledné podobě a zdobení iniciály, kterou si pořizovali. Většina tiskařů ale nakupovala iniciály u písmolijců, kteří je vyráběli jako sériové zboží. V sazbě pak kombinují nesourodě iniciály, které mají právě k dispozici.⁷³

V Nigrinových hudebních tiscích lze identifikovat 21 iniciálových sad. Nutno poznamenat, že tato práce se zabývá pouze tisky, v nichž se vyskytuje notosazba, a zcela stranou tak zůstaly zbylé tisky se sazbou ryze textovou, které činí většinu produkce tiskárny. Proto si následující přehled iniciál nemůže činit nárok na úplnost a nemusí postihovat veškeré typy iniciál, které Nigrin používal.

Jednotlivé sady jsou označeny písmeny A – U.⁷⁴ Rozměry iniciál jsou uvedeny podle písmene M v milimetrech. Pokud písmeno M dané sady nebylo k dispozici (to znamená, že se

⁷¹ KAISER, V., *Klasifikace tiskového písma*, s. 461.

⁷² VOIT, P., Černý z Černého Mostu, in: *Encyklopedie knihy*, s. 187.

⁷³ VOIT, P., Iniciály, in: *Encyklopedie knihy*, 406–410.

⁷⁴ Viz příloha č. 2.

nevyskytuje ani v obrazové příloze), jsou uvedeny rozměry písmene A. Číselný údaj schází v případech, kdy byla ke studiu přístupná pouze digitální kopie.

Antikvová konturová sada A (29 x 29) s figurálním pozadím zobrazuje biblické výjevy. Písmena mají jednoduchý rámeček. Pokud za zobrazenými figurami zbývá volný prostor, je ponechán bez zdobení. Na základě srovnání s tiskem Jana Jičínského je zřejmé, že Nigrin sadu A převzal od svého předchůdce.⁷⁵ Figurální antikvová sada B (29 x 29) se zdvojenou konturou má pozadí zdobeno rovněž ve své době oblíbenými biblickými výjevy. Rozlišení sad A a B jako dvou samostatných setů, může být do jisté míry diskutabilní. Ovšem jelikož některé iniciály mají dvojitý rámeček a jiné pouze jednoduchý, lze soudit, že se jedná o sady dvě. Rovněž přítomnost stejného výjevu na pozadí písmen „Q“ ze sady A a „P“ ze sady B (obě zobrazují prvotní hřích) vede k domněnce, že jde o sady dvě. Zároveň iniciály v sadě B mají více zvýrazněné stínování písmen, než je tomu u sady A. Naproti tomu je nutno podotknout, že v sadě B chybí právě ta písmena, které obsahuje sada A a naopak. Stejně tak antikvová sada C (29 x 29) s jednoduchou konturou, kde volné místo za výjevy je vyplněno šikmo šrafovaným pozadím, zobrazuje písmena, která chybí v sadách A i B. Složením těchto tří sad dohromady by se vytvořila téměř kompletní abeceda. Z rozdílného stylu provedení lze ovšem vyvodit, že jde o písmena původně z různých sad, které si snad Nigrin posbíral ze zbytků částečně opotřebovaných iniciálových kompletů. Sada D (23,5 x 23) s jednoduchou konturou vyplňuje okolí antikvového písmene rostlinnými prvky na šikmo šrafovaném pozadí. I tyto iniciály přešly do vlastnictví Nigrina z inventáře Jana Jičínského.⁷⁶ Antikvová sada E (27 x 27) s dvojitým rámečkem a s ornamentálním pozadím se objevuje zřídka také v podobě, kdy plochy mezi liniemi pozadí jsou vyplněny barvou.⁷⁷ Tyto odchylky patrně vznikly jen nanesením většího množství barvy na štoček. Sada F (26 x 26) je další antikvovou sadou s dvojitou konturou a ornamentálním pozadím. V konturové sadě G (31 x 28) s dvojitým rámečkem vyplňují prostor kolem antikvového písmena na vodorovně šrafovaném pozadí putti, kteří písmeno přidržují. Antikvová sada H (19 x 19) s dvojitou konturou je zdobena volutovými motivy na vodorovně šrafovaném pozadí. Ze sady I (39 x 42), která

⁷⁵ Vyskytuje se například v tisku Matouše Collina z Chotěřiny *Libellus elementarius in lingua Latina, Boiémica, & Germanica pro nouellis Scholasticis*.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Například v tisku Jacoba Handla Galla *Secundus tomus musici operis*.

ostatní iniciály převyšuje svými rozměry, se podařilo podchytit pouze písmeno „L“, které se vyskytlo jedině v tisku Šimona Lomnického z Budče *Vejkład prostý: Na nejsvětější modlitbu Pánem Kristem vydanou Otče náš*. Takto soliterně se vyskytující písmena nejsou vůbec výjimečná. Celkem běžně někteří tiskaři vlastnili jen jediné písmeno z celé sady. Antikvová sada J s rostlinnými motivy na pozadí bez ohraničení je jedinou iniciálovou sadou, u které lze vypožorovat určité časové zařazení.⁷⁸ Nigrin si ji opatřil patrně někdy kolem roku 1598, kdy se u něj objevuje prvně, a to v polyfonních tiscích Franze Saleho *Salutationes* a v *Canzonettách*. Antikvovou sadu K (39 x 39) s florálním pozadím, která je výrazně větší, než ostatní typy iniciál, používá Nigrin především v předmluvách některých polyfonních tisků. Konkrétně v tisku Jacoba Handla Galla *Tomus primus, operis musici* nebo v *Missarum sex vocum* Stefana Felise Barense. Řadu antikvových iniciál uzavírá sada L, která je provedena zcela bez dekoru i kontury a písmeno je umístěno volně v prostoru. Vyskytuje se pouze v tisku Tiburtia Massaina *Liber primus cantionum*. Rozvilinové sady M (18 x 18), N (27 x 27) a O náležejí již mezi sady gotické. Sadu P (19 x 20) s prázdným pozadím převzal Nigrin od Jana Jičínského.⁷⁹ Stejnou sadu vlastnil také tiskař Jiří Jakubův Dačický.⁸⁰ Rovněž sada Q s prázdným pozadím a s kresebnými výběžky (32 x 30) patřila před Nigrinem Jičínskému⁸¹ a nalezneme ji také v tiscích z dílny Dačického.⁸² Rovněž v dalších dvou sadách R a S nacházíme shodné rysy s písmeny, které používal Dačický. Ovšem v přehledu, který uvádí Večeřová, se nevyskytují stejná písmena, která jsem podchytila u Nigrina, nelze tak říci, zda se jednalo o sadu totožnou či pouze stylově velmi blízkou.⁸³ U sady T se opakuje situace, kdy z celého kompletu Nigrin patrně vlastnil pouze jeden štoček. V tisku Filipa Leuconea *Sedmerý způsob zpívání litanie* se objevuje pouze písmeno „P“. Sada U (14 x 14) patří mezi poměrně běžné vybavení dílen a najdeme ji u mnoha dalších tiskařů (také

⁷⁸ Děkuji Janu Bilwachsovi za poskytnutí dokumentace ke konvolutu D–FBo, XI 47 a–b, díky němuž jsem mohla sestavit obrazový přehled k této sadě.

⁷⁹ Vyskytuje se například v Jičínského tisku *Knížka utěšená o sv. Josefovi Patriarchovi a jeho příhodách: Zavírajíc v sobě čistotu, zdrženlivost, dlouhé čekání a trpělivost*, jeho autorem je Syrios, Efraim.

⁸⁰ VEČEŘOVÁ, Petra, *Knihotiskaři Jiří Jakubův Dačický a Jan Othmar Jakubův Dačický*, dizertační práce, FF UK, s. 385 – 6. Večeřová v příloze uvádí stejná písmena „G“, „P“, „W“ a „Z“.

⁸¹ Ferus, Johan: *Kázání XII o pokání na podobenství o synu marnotratném učiněná*.

⁸² VEČEŘOVÁ, P., *Knihotiskaři Jiří Jakubův Dačický a Jan Othmar*, s. 385. V příloze si lze povšimnout totožných písmen „P“ a „S“.

⁸³ Tamtéž, s. 384.

u Jičínského, takže štočky patrně pocházejí z jeho inventáře).⁸⁴ Bývá užívána buď ve funkci iniciály, nebo jen jako běžné velké písmeno.

Jak již bylo zmíněno, k sazbě latinských textů se používala antikva. S textovým písmem korespondují obvykle i iniciály, a to nejen u Nigrina. V latinskojazyčných tiscích používá tedy Nigrin sady verzál A – L. Pro českojazyčné a německojazyčné tisky pak sady M – U. Jen velmi výjimečně porušuje toto schéma. Všimnout si toho můžeme například v tisku Valentina Polona *Zpívání křesťanská starodávních chval božských*, kde se objevují antikvové sady H, A, F a D v sazbě českého textu, nebo v tiscích Davida Crinita z Hlaváčova *Žalmy svatého Davida* (iniciála ze sady H) a Šimona Lomnického z Budče *Pohřeb Krista Pána*. Jedná se ovšem skutečně o ojedinělé případy. Jindy bývá Nigrin v dodržování tohoto modelu velmi důsledný, a to i v případech, kdy se v rámci jednoho tisku střídá sazba v českém a v latinském jazyce jako v jednolistu Codicillia z Tulechova *Votum puerile*.

Jinak byly jednotlivé iniciálové sady obvykle v rámci tisku promíchány a užívány vesměs nahodile. Výjimkou je sada J, kterou Nigrin většinou používá pro celý tisk jako v případě Saleho *Salutationes* z roku 1598, nebo v tisku převažuje a je doplněna jen několika písmeny z dalších sad jako v Luythonově *Selectissimarum sacrarum* a *Opus musicum*. Tuto snahu o sjednocení stylu iniciál v rámci celého svazku, která je patrna v pozdějších letech, pak můžeme vidět ještě v Langeho *Das Erste Buch* z roku 1606, kde se vyskytuje pouze sada M.

⁸⁴ Georgijevič, Bartolomije Jernej: *O začátku tureckého císařství, též jak se v svém válečném běhu řídí a jakého cvičení užívají*.

4. Vybavení dílny pro tisk notosazby

4.1 Sady pro nototisk

Notová sazba se u Nigrina objevuje hned od roku 1571. V jeho tiscích si můžeme všimnout, že vlastnil dvě různé notové sady. V této práci jsou označeny jako sada 1 a sada 2.⁸⁵ Mezním bodem je rok 1586, kdy došlo k výměně sad a od tohoto roku pak Nigrin preferuje především sadu 2.

Notovou sadu 1, která je starší, používal Nigrin od počátku své činnosti a tiskl s ní nejvíce v letech 1571 – 1586. Převzal ji spolu s dalším inventářem dílny po svém předchůdci Janu Jičínském. Skutečnost, že se nacházela již v oficíně Jičínského, potvrzuje tisk Matouše Collina z Chotěřiny *Libellus Elementarius* z roku 1569, kde je sada 1 hojně použita. Sám Jičínský patrně touto sadou pořídil také tisk vokální polyfonie, což můžeme usuzovat na základě zprávy z dochovaného soupisu jeho pozůstalosti, kde se hovoří o 400 kusech *Tricinií*. Tento tisk se nám ovšem nedochoval.⁸⁶

Mezi nejnápadnější znaky této sady patří hned její menzura, která je spíše útlá a protáhla přes celou notovou osnovu. Štíhlý dlouhý C klíč obvykle osnovu přesahuje. Křížky vyplňují přesně mezery mezi linkami, nikdy je nepřetínají. B mají drobná bříška a poměrně dlouhou „nožičku“, někdy na jejím horním konci rozšířenou. Tečky prodlužující hodnotu jednotlivých not, existují samostatně pro všechny notové výšky (jsou umístěny jak v mezerách, tak na linkách). Hlavičky not jsou v porovnání se sadou 2 nižší. Velmi výrazným rysem sady 1 jsou obloukovité nedovřené praporky fuz. Typická je také minima ve druhé mezeře,⁸⁷ která není souměrná podle osy tvořené kaudou noty. Charakteristické jsou také specificky zalomené pauzy semiminim. Pomlky semibreves i minim jsou zkoseny na obou stranách a jedním hrotem své šikmé základny přetínají linku notové osnovy. Kustody svým tvarováním více připomínají rukopisný kustod, než tomu je u sady 2. Linka kustodu je někdy prohnutá a na konci rozšířená (ne nutně u všech znaků). Typickým znakem korun je

⁸⁵ Obrazový přehled obou sad viz příloha č. 3.

⁸⁶ DANĚK, Petr, *Tisky vokální polyfonie*, s. 225; dále Winter, Z., *Řemeslnictvo a živnosti*, s. 278.

⁸⁷ Počítáno odspodu (v tomto i ve všech následujících případech).

prodloužená pravá linie. Nigrin je používá v tisku *Las Ensaladas* Mathea Flechy (1581).⁸⁸ Naproti tomu koruny užití v tisku *Zpívání křesťanská* Valentina Polona (1584) vzdáleností jednotlivých linek nezapadají do Nigrinovy sazby. Jiří Žůrek se domnívá, že tento znak by mohl pocházet z vybavení dílny Pavla Severýna z Kapí Hory, jemuž typ použitý v tisku *Zpívání křesťanská* velikostí a charakteristikou přesně odpovídá.⁸⁹ Do roku 1586 byla sada 1 Nigrinovou jedinou sadou pro tisk not, kterou měl k dispozici. Využíval ji proto pro svou veškerou hudební produkci – díla vokální polyfonie, písňové tisky i jednolisty.

V roce 1586 se v tiscích z Nigrinovy officíny objevuje nová sada 2 (prvně v tisku Jacoba Handla Galla *Tomus primus, operis musici*), která v následujících letech převládala. Ve srovnání se sadou 1 má kulatější menzuru. Ta se vyskytuje ve dvou variantách. Umístěnou ve druhé až třetí mezeře notové osnovy ji najdeme ve většině Nigrinových tisků. V tiscích z pozdějších let se pak objevuje také usazena do první až třetí mezery osnovy (například v tisku Charlese Luythona *Selectissimarum sacrarum*). C klíče sady 2 jsou širší a kratší. Křížky jsou v porovnání se sadou 1 větší a při umístění v mezerách vždy přesahují linky. Znaky b mají větší břicho a kratší „nožičku“. Součástí sady 2 jsou i odrážky, které u sady 1 nevidujeme. Tečky v rámci sady 2 existují pouze umístěné do mezer, nenalezneme je na linkách, jako tomu bylo u sady 1. Hlavičky not jsou v porovnání se sadou 1 protáhlejší. Praporky fuz jsou ostře zalomené a dotýkají se svým koncem kaudy noty. Znaky fuz existují ve dvou variantách. U první, která se objevuje častěji, vyplňuje praporek při umístění do mezery celý prostor mezi linkami. U druhé varianty se praporek dotýká linky pouze na jedné straně a celá kauda je obvykle o něco delší. Tento styl znaků se vyskytuje mnohem vzácněji. Ve větší míře je uplatňován až v pozdějších tiscích (Saleho *Selectissimarum sacrarum* a *Opus musicum*), ale lze jej zaznamenat už ve starších tiscích. Charakteristickým znakem sady je fuza ve třetí mezeře mírně nakloněná doleva s levou horní stranou hlavičky prohnutou směrem dovnitř a také fuza ve čtvrté mezeře s prohnutými oběma horními stranami hlavičky. Pauzy semiminim jsou na první pohled jinak tvarované než u sady 1. Pomlky semibreves a minim svou rovnou základnou na rozdíl od sady 1 pevně dosedají na linku osnovy. Kustody

⁸⁸ V přehledu sad v příloze koruny nejsou zahrnuty, protože tisk jsem měla k dispozici pouze na mikrofilmu.

⁸⁹ ŽŮREK, Jiří, „...jeho matrice a štočky rozcházejí se po pražských tiskárnách.“ *Příspěvek k dějinám nototisku 16. století*, referát přednesený v rámci Výroční konference České společnosti pro hudební vědu, Praha 30. 11. 2013.

jsou ostřeji tvarované, jejich linka je rovná a rovnoměrná po celé své délce. V tisku Joachima Langeho *Das Erste Buch* se objevují také semifuzy, které v rámci sady 1 nevidujeme, což samozřejmě nevylučuje, že v této sadě byly k dispozici. Jejich obraz se nám ovšem nedochoval. Koruny sady 2 jsou zakončeny na obou stranách ve stejné úrovni.

Je tedy zřejmé, že obě sady lze mezi sebou bez potíží rozeznávat. Problematičtější je situace u znaků breves, u nichž často není možné jasně rozhodnout, o kterou sadu se jedná. Poměrně dobře je lze určit u znaků na první, druhé, třetí a lince, které u sady 1 nemají tak ostře tvarované hrany. U ostatních lze mezi oběma typy rozlišovat jen velmi nespolehlivě. Rovněž u long je rozdělení do sad značně diskutabilní.

Pohled na časovou osu, která mapuje výskyt jednotlivých sad v dochovaných tiscích z Nigrinovy officíny dokazuje, že po roce 1586 využívá sadu 1 skutečně pouze sporadicky.⁹⁰ Sada 1 se po tomto roce objevuje pouze čtyřikrát. Dvakrát samostatně a dvakrát v kombinaci se sadou 2. Ve všech čtyřech případech se jedná o tisky písňové, tedy díla, ve kterých se notosazba vyskytuje v menší míře. Nikdy ji již po roce 1586 nepoužil pro tisk vokální polyfonie. Lze se pouze dohadovat, co Nigrina mohlo motivovat k pořízení nové notové sady. Samo o sobě samozřejmě nejde o situaci nijak zvláštní. Nigrin sám sadu 1 používal patnáct let a za tu dobu s ní pořídil, pokud víme, devatenáct titulů. Před ním navíc sloužila již Jičínskému, proto je možné, že jednoduše byla již opotřebovaná. Navíc právě v roce 1586 začíná Nigrin tisknout obsáhlé dílo Jacoba Handla Galla a snad se proto potřeboval na práci na náročných svazcích lépe vybavit, ačkoli šlo o akci velmi nákladnou. Rok 1586, kdy k obměně materiálu pro notosazbu došlo, však nabízí ještě další vysvětlení. Jak již bylo zmíněno v kapitole 1.2, v tomto roce Nigrin předal Janu Filoxenovi Jičínskému, jehož byl poručníkem, dědictví po otci.⁹¹ To činilo polovinu inventáře, který v roce 1571 Nigrin převzal spolu s tiskárnou od Jičínského staršího. Lze se domnívat, že v rámci dědictví mu Nigrin předal také polovinu vybavení pro notosazbu. Zbylý materiál mu pak již nepostačoval k tisku obsáhlejších děl vokální polyfonie, proto si opatřil sadu novou. Starší sadu potom využíval již jen příležitostně pro tisky písňové, které nejsou tolik náročné na šíři potřebného vybavení pro nototisk. Jde ovšem pouze o hypotézu, kterou zatím nelze podložit. Nejsou známy doklady

⁹⁰ Viz příloha č. 17. Uvedeny jsou zde pouze tisky, u nichž s jistotou známe rok vzniku.

⁹¹ Přesné datum převzetí dědictví bylo 11. 2. 1586, viz: PEŠEK, J. – WIZDÁLKOVÁ, B., *Impresí Jana staršího a Jana Filoxena Jičínských*, s. 142.

o tom, že by Jan Filoxen Jičínský skutečně v rámci dědictví obdržel i vybavení pro tisk not. Z produkce Jana Filoxena se nám nedochoval žádný titul s notosazbou, s nímž bychom mohli sadu 1 porovnat.⁹² Dokonce ani nemůžeme s určitostí tvrdit (však ani vyvrátit), zda Jan Filoxen vůbec noty tiskl. V soupisu pozůstalosti je sice uvedeno několik knih, z jejichž titulů můžeme soudit, že snad notosazbu mohly obsahovat: „Písně roční... po dvanácti arších“, „Písničky všelijaké na arch a na půl archu“, „Písniček rozličných 33 exemplářův“.⁹³ Přítomnost výrazu „písnička“ v názvu však ještě zdaleka nemusí znamenat, že byl tisk opatřen notami. Otázka, zda Jan Filoxen nototisk užíval, tedy zůstává nedořešena.⁹⁴ Ovšem ani v případě, že by Jan Filoxen noty vůbec netiskl, by se tím nevyloučila možnost, že vybavení pro notosazbu mohl v rámci dědictví dostat a pouze je nevyužíval. Celou záležitost nelze vysvětlit tím, že Nigrin v roce 1586 odevzdal jakožto dědictví všechn materiál pro notosazbu po Jičínském starším a po smrti Jana Filoxena jej případně znovu získal zpět.⁹⁵ Ke kombinování sad totiž dochází již před rokem 1591, kdy Jičínský mladší zemřel (konkrétně v tisku *Postní zvyk* Šimona Lomnického z Budče z roku 1589). Je tedy zřejmé, že alespoň část materiálu pro tisk not po Jičínském starším musel Nigrin vlastnit i mezi lety 1586–1591.

Bohužel o dalších osudech Nigrinova tiskařského vybavení nemáme zprávy. Po jeho smrti zdědila dílnu manželka Alžběta a jejím sňatkem s Jonatou Bohutským přešel materiál do užívání tohoto tiskaře a jemu pravděpodobně zůstal i po Alžbětině smrti. Bohutský přestal tisknout roku 1620 a po té v roce 1628 prodal dům, kde dříve sídlila Nigrinova dílna, a uchýlil se do exilu. A o tom, co se stalo s vybavením tiskárny dál, se dosud nepodařilo nic zjistit.⁹⁶

4.2 Kombinování sady 1 a sady 2

Jak bylo zmíněno, ve dvou případech Nigrin používá obou druhů notových znaků v rámci jednoho tisku najednou. Ačkoli shodná výška (11 mm) obou sad umožňovala

⁹² Viz soupis dochované produkce Jana Filoxena Jičínského: PEŠEK, Jiří – WIŽĎÁLKOVÁ, B., *Impresí Jana staršího a Jana Filoxena Jičínských*, s. 173–183.

⁹³ PEŠEK, J. – WIŽĎÁLKOVÁ, B., *Impresí Jana staršího a Jana Filoxena Jičínských*, s. 185–189.

⁹⁴ Děkuji Mgr. Janu Baťovi, Ph.D. za upozornění na výskyt zmíněných tisků v pozůstalosti J. F. Jičínského a tím i na možnost, že mohl notosazbu tisknout.

⁹⁵ Tuto možnost připouští Voit s tím, že však neexistují žádné doklady o tom, že by po smrti Jana Filoxena Jičínského materiál zpět k Nigrinovi přešel. Viz: VOIT, P., Černý z Černého Mostu, in: *Encyklopedie knihy*, s. 424.

⁹⁶ VOIT, P., Černý z Černého Mostu, Jiří, in: *Encyklopedie knihy*, s. 187.

umístovat znaky sady 1 a 2 přímo vedle sebe, k tomuto způsobu sazby sahá Nigrin jen ojediněle a činí tak vždy velmi citlivě. Mám na mysli, že ke kombinování používá pouze noty, u nichž odlišnosti sad nejsou tak výrazné, jako jsou semibreves, minimy či semiminimy. U fuz by rozdílnost sad byla patrná na první pohled, což by narušovalo jednotnost celé strany. Lze říci, že v případech, kde dochází k mísení v rámci jedné strany, bývá zpravidla celá sazba pořízena sadou 1 a doplněna jedním či dvěma znaky ze sady 2. Konkrétně v tisku Davida Crinita *Davidis regis et prophetae psalmi septem* na straně 57 ve druhé osnově je třetí semibrevis znakem ze sady 2 v sazbě jinak složené ze sady 1. Na straně 69 se objevuje semiminima ze sady 2 opět obklopená znaky sady 1. V poslední osnově na straně 98 se objevuje posuvka b ze sady 2, v osnovách výše, je pořízena sadou 1 jako zbytek not. Podobně v druhém tisku, kde dochází také ke kombinaci (*Zpívání pohřební* Tobiáše Závorky Lipenského), se například na straně XIX objevuje klíč ze sady 2, zatímco ostatní klíče jsou stejně jako zbylé znaky na této straně pořízeny sadou 1.

Všeobecně lze říci, že k mísení s většinovým podílem sady 2 nedochází vůbec. Pokud ovšem nepočítáme pomlku semiminimy, která se objevuje v tisku *Secundus tomus musici operis* Jacoba Handla Galla, na první straně druhé skladby tisku (*Passio Domini nostri*). Ačkoli celý tisk je vysázen sadou 2, zde uprostřed druhé notové osnovy se objevuje pomlka hodnoty semiminimy ze sady 1. V rámci celého tisku se ovšem jedná o výjimku. Lze se domnívat, že k tomu došlo spíše nedopatřením. A to nejen proto, že jde o jediný znak v rámci celého tisku, ale především z důvodu, že Nigrin v případě záznamu vokální polyfonie kombinaci sad nikdy nepoužívá. Ve všech jmenovaných případech se jedná o tisky písňové. Za omyl tak lze patrně považovat i klíč ze sady 1 v tisku Saleho *Sacrarum cantionum* na straně V.

Mnohem častěji, než ke kombinaci sad na jediné stránce, přistupoval Nigrin k metodě sazby celé strany jednou notovou sadou a další strany jinou sadou. Jako příklad může posloužit většina obou jmenovaných tisků. Konkrétně lze jmenovat strany 20–23 v tisku *Davidis regis*, kde byla použita sada 1 a naopak strany 26 a 27 byly vysázeny sadou 2. V tisku *Zpívání pohřební* je čistě sadou 1 pořízena například strana XCI a pouze sadou 2 strana XLVIII.

5. Srovnání tiskařského materiálu Jiřího Nigrina s vybavením zahraničních officín

5.1 Vliv Norimberku na český knihtisk

Ze zahraničních center knihtisku měl na formování knižní kultury u nás vliv především Norimberk. Od konce 15. století se zde dokonce tiskla část českojazyčné literatury.⁹⁷ Vzhledem k tomu, že v Čechách zcela chyběly písmolijecké dílny (samostatná profesionální písmolijecká dílna zde patrně scházela až do 17. století), sazebný materiál (a to nejen pro tisk not, ale i textu, iniciál a dekoru) se nakupoval v zahraničí, především ve Frankfurtu nad Mohanem, Lipsku, Norimberku a Vídni.⁹⁸ Dovážely se matrice nebo patrice, které bylo možné pohodlně transportovat, na rozdíl od samotných typů, které byly těžké, a byl jich potřeba velký počet. Z matric si pak už většina tiskařů dokázala odlitky připravit sama, což bylo také levnější variantou, protože pořízení typů pro tisk bylo velmi nákladnou záležitostí.⁹⁹ Čeští tiskaři si pořizovali materiál nejčastěji v Norimberku, což vyplývalo z letitých obchodních vztahů s tímto městem. Tiskaři nakupovali buď přebytky od svých norimberských kolegů, nebo si matrice zapůjčili od tiskaře, s nímž se osobně znali, anebo se zkrátka obrátili na profesionální písmolijnu.¹⁰⁰

Nigrinovy kontakty s cizinou nespočívaly pouze v otázce pořizování materiálu pro sazbu. Lze počítat s tím, že Nigrin patrně předpokládal výrazný odbyt svých polyfonních tisků právě v zahraničí. Potvrzením může být i to, že velké množství polyfonních tisků z Nigrinovy officíny se dochovalo v Polsku, Německu a Rakousku.¹⁰¹ Vedle toho máme doloženo, že se poměrně pravidelně účastnil největšího knižního veletrhu v té době – ve

⁹⁷ VOIT, Petr, *Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století*, in: DOCUMENTA PRAGENSIA XXIX. Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách staletí, Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (eds.), Praha 2010, s. 389.

⁹⁸ VOIT, P., Čechy, in: *Encyklopedie knihy*, s. 181–2.

⁹⁹ VOIT, P., Písmolijectví, in: *Encyklopedie knihy*, s. 688–90.

¹⁰⁰ VOIT, P., *Tiskové písmo*, s. 179

¹⁰¹ DANĚK, Petr, *Dum pulsantur organa. Znovunalezený tisk Francisca Saleho z dílny Jiřího Nigrina*, *Per saecula ad tempera nostra*. Sborník prací k 60. Narozeninám Prof. J. Pánka, Praha 2007, s. 434.

Frankfurtu nad Mohanem.¹⁰² Jeho přítomnost zde je doložena letech 1576, 1579 (v tomto roce evidovány 2 tituly), 1582, 1585, 1591 (evidovány minimálně 2 tituly), 1593, 1594. Ani v jednom z uvedených let zde ovšem své polyfonní tisky nenabízel. V polovině 16. století sem dojíždělo kolem 200 zahraničních tiskařů. Pro srovnání z českých Nigrinových současníků to byli Daniel Adam z Veleslavína (1597), Jan Othmar Dačický (1596), Jiří Melantrich z Aventinu (1578), Michael Peterle (1579, 1580, 1585, 1587), Jan Schumann (1594), Mikuláš Štraus ze Štrausfeldu.¹⁰³

Vzhledem k tomu, že v této době se materiál pro tisk textu, not i dekoru stal sériově vyráběným zbožím, lze najít částečně shodné vybavení pro tisk, jakým disponoval Nigrin, také v dalších dílnách v zahraničí. Postihnout officíny s obdobným tiskařským inventářem je nutné nejen k zodpovězení otázky, kde si Nigrin vybavení pořizoval, ale také proto, abychom následně při určování anonymních tisků, které by mohly spadat mezi díla Nigrinova, mohli s jistotou určit, že pocházejí právě z Nigrinovy dílny a nikoli od tiskaře, který si zakoupil podobný materiál.

5.2 Adam Berg st. (Montanus)

Starší sada 1 se objevuje u mnichovského tiskaře Adama Berga, který byl činný v letech 1564–1610. Působil v tiskárně po Andreasi Schobserovi, kterou zakoupil na popud vévody Albrechta V. Berg vydával především katolické knihy a věnoval se také nototisku. Po jeho smrti se manželka Anna již nevdala a tiskárnu vedla sama do roku 1529, kdy podnik převzal syn Adam Berg mladší, který zde působil až do své smrti v roce 1634.¹⁰⁴

V Bergově tisku *Il secondo libro de le canzone napolitane* od Antonia Scandelly z roku 1577 se vyskytují na třech stranách noty totožné s Nigrinovou sadou 1. Pro tisk Berg použil dvě odlišné sady notových znaků. S Nigrinem se tak shodují pouze první tři strany tisku. Bohužel se nepodařilo nalézt stejný materiál také v dalších Bergových tiscích. Ovšem i přes poměrně malý vzorek nototisku, který tak máme k dispozici ke srovnání, není pochyb, že

¹⁰² WILLER, Georg, *Die Messkatalog Georg Willers*, sv. 1–5, Stuttgart – Hildesheim 1972–2001.

¹⁰³ VEČEŘOVÁ, P., *Knihotiskaři Jiří Jakubův Dačický a Jan Othmar*, s. 55.

¹⁰⁴ VOIT, P., Berg Adam st., in: *Encyklopedie knihy*, s. 100.

za vybavením obou tiskařů stojí stejný výrobce. Asi nejzřetelnější je situace u fuzy ve třetí mezeře, kde je přechod mezi kaudou a praporkem tvořen specificky tvarovanou špičkou. U fuz na druhé, třetí a čtvrté lince je naopak propojení praporku a kaudou tvořeno mírným zploštěním, rovněž u obou tiskařů naprosto stejně. Totožné jsou i otisky pomlk délky semibrevis. Znaky obou tiskařů byly srovnávány metodou překrytí jejich digitálních obrazů, protože srovnání pouhým okem je nespolehlivé a rovněž měření šíře notových typů je mnohdy nejednoznačné. Takto lze potvrdit absolutní shodu Bergových fuz, minim a semiminim s Nigrinovými. Naopak u dalších znaků je na první pohled evidentní, že se u obou tiskařů neshodují, ačkoli nesou velmi podobné rysy. Menzura je tvarována stejným způsobem jako u Nigrina, ale její umístění v osnově je jiné. Křížky připomínají více ty, které používá Nigrin v rámci sady 2, ale ani mezi nimi nedochází ke shodě. Berg navíc podle všeho nevlastní křížky pro všechny notové výšky, ale používá částečně univerzální znaky, kdy křížek není umístěn přímo na lince ani přesně v mezeře, ale na pozici mezi nimi, tedy lze využívat jeden znak pro dvě notové výšky zároveň. Znaky posuvky b se rovněž liší, ačkoli v některých případech jsou si velmi blízké (jako třeba u b v druhé mezeře). Klíče se u obou tiskařů velmi podobají, avšak nejsou stejné (ačkoli právě u typů pro klíče by bylo k zaujetí jasného stanoviska potřeba více materiálu ke srovnání, který se zatím nepodařilo nalézt).¹⁰⁵ Berg se sazbou pracuje trochu jinak než Nigrin. Jak již bylo zmíněno, Nigrin prázdnými linkami šetří. Naproti tomu Berg je vkládá mezi každé dva notové znaky a celá sazba tak působí mnohem „volněji“.

Je na místě připomenout, že sadu 1 Nigrin převzal po svém předchůdci, takže toto srovnání poukazuje spíše na spojitost mezi Bergem a Jičínským, kteří si buď část vybavení pro tisk not pořídili od stejného výrobce, nebo si jeden od druhého zapůjčili matrice.

5.3 Hieronymus Andreae

Andreae byl především norimberským řezáčem ilustrací, písma a razidel. Jako tiskaře jej máme doloženého mezi lety 1525–1555. Věnoval se také produkci nototisků. Datum narození není známo, ale víme, že zemřel v roce 1556.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Lze očekávat, že sada 1 by se mohla vyskytovat spíše v Bergových starších tiscích (přibližně před rokem 1580), které jsem ovšem neměla pro srovnání k dispozici.

¹⁰⁶ Voit, P., Andreae, Hieronymus, in: *Encyklopedie knihy*, s. 53.

K práci na tisku *Primus tomus coralis constantini* Heinricha Isaaca z roku 1550 použil typy, které se v mnohém shodují se sadou 1. Bohužel skladby obsahují jen velmi málo kratších hodnot. Především fuz, které jsou pro srovnání nejpříhodnější, je zde k dispozici velmi poskrovnu. Ovšem přesto je velmi dobře patrné, že ke shodě v notových znacích dochází nejen u minim a semiminim, právě i v případě fuz. Stejně tak kustody obou tiskařů jsou stejné. Menzura se u Andreaey objevuje ve dvou variantách. První kopíruje přesně Nigrinovu, druhá je v osnově umístěna o jednu linku níž. U klíčů jsou patrné odlišnosti již pouhým okem, neboť jsou různě dlouhé. Délka „nožiček“ znaků b je rovněž rozdílná. Pomlky semibreves a minim mají v místě dotyku s linkou notové osnovy stejné přesáhnutí, ovšem šíře odlitku neodpovídá typům, které vlastní Nigrin. Typy norimberského tiskaře Andreaey jsou viditelně širší.

Nepochybně tedy i část materiálu pro nototisk Hieronyma Andreaey pochází od stejného výrobce jako Nigrinova sada 1. Vzhledem k době působení tohoto norimberského tiskaře je jasné, že kořeny sady 1 sahají mnohem více do minulosti, než se mohlo zprvu zdát.

5.4 Ulrich Neuber

Další oficínou, v níž se objevuje shodný materiál, který evidujeme u Nigrina, je norimberská tiskárna Ulricha Neubera. V letech 1542–1563 pracoval v tiskárně spolu s Johannem vom Bergem. Neuberův společník zemřel v roce 1563 a jeho aktivitu převzala Bergova manželka Katharina, která s Neuberem následující dva roky rovněž spolupracovala. Když se pak v roce 1565 Katharina znovu provdala za norimberského tiskaře Dietricha Gerlacha, zůstala spolupráce ještě zachována v rozmezí let 1565–1567. Od roku 1569 až do své smrti v roce 1571 pak Neuber pracoval již samostatně.¹⁰⁷

Nigrinovu iniciálovou sadu H nalezneme v tisku Antonia Scandelly *El primo libro de le canzoni napolitane* z roku 1572. V tomto tisku se nacházejí iniciály „B“, „D“, „P“, „T“, „V“ a „Q“ ze zmíněné sady. U obou tiskařů jsou si iniciály velmi blízké, ačkoli u Nigrina nejsou tak precizně vykreslené detaily dekoru pozadí, snad vlivem opotřebování štočku nebo nanesením většího množství barvy.

¹⁰⁷ VOIT, P., Neuber Ulrich, in: *Encyklopedie knihy*, s. 624–625.

Dále v tisku *Cantiones sacrae quinque et sex vocum* Iacoba Meilanda z roku 1564 se vyskytují písmena „Q“, „I“, „A“, „E“ a „B“ ze sady E s následujícím rozdílem oproti Nigrinovi. U Neuberových iniciál jsou plochy mezi liniemi dekoru vyplněné barvou, což ovšem mohlo vzniknout buď odlišným stylem práce (jiný způsob nanášení barvy, rozdílně navlhčený papír či jiný tlak na tiskovou formu),¹⁰⁸ nebo se jedná o pozměněné zpracování téhož motivu ze stejné dílny. I v případě Neubera lze usuzovat, že za zmíněnou částí tiskařského materiálu jeho dílny stojí stejný výrobce jako za Nigrinovým.

5.5 Oficína Dietricha Gerlacha a Kathariny Gerlachové

Tato tiskárna je do velké míry spjata s předchozí jmenovanou. Ovšem většinu svého působení již fungovala jako dílna samostatná. Osudy Dietricha Gerlacha již byly vylíčeny v předchozí podkapitole. Pozoruhodnou osobností je jeho žena Katharina. Po Dietrichově smrti roku 1569 se již znovu nevdala a tiskárnu vedla sama až do svého skonu v roce 1591, tedy celých dvaadvacet let. Od roku 1575 navíc ještě pracovala i pro dědice svého prvního manžela Johanna vom Berga.¹⁰⁹

Lze říci, že Nigrinovy polyfonní tisky v mnoha ohledech podobají Neuberovým a Gerlachovým. O jisté návaznosti Nigrina na tiskárnu Gerlachových hovoří již dřívější literatura.¹¹⁰ Ztvárnění titulního listu obou oficín nese podobné rysy. Srovnáme-li vypracování titulní strany Nigrinova *Selectiores quaedam missae* (1580) s tiskem Gerlachových *Liber Missarum quatuor et quinque vocum* od Orlanda di Lassa (1581), je na první pohled patrné, že jsou si velmi blízké.¹¹¹ Mají téměř stejné rozmístění klíčových informací a dokonce i provedení volutového ozdobného rámce, který lemuje název hlasu, se velmi podobá.

Z důvodu výše zmíněného někdejšího propojení Neuberovy a tiskárny Gerlachových není překvapením, že i u nich se objevuje sada iniciál H. Písmeno „A“ z této sady nalezneme například v tisku Theodoricia Brixiana *Sacrae cantiones* z roku 1576. Rovněž sada E ve

¹⁰⁸ Dle sdělení Doc. PhDr. Petra Voita, CSc.

¹⁰⁹ Voit, P., Gerlach Dietrich, in: *Encyklopedie knihy*, s. 300.

¹¹⁰ Voit, P., Černý z Černého Mostu, in: *Encyklopedie knihy*, s. 187; DANĚK, P., *Tisky vokální polyfonie*, s. 224; VANICKÝ, J., *Nigrinovy hudební tisky*, s. 608.

¹¹¹ Viz přílohy č. 7 a 11.

variantě s plnými plochami, kterou disponoval Neuber, přechází do držení Gerlachových. Konkrétně je použita v tisku *Secundus tomus ecclesiasticarum cantinonum* Leonarda Pamingera z roku 1573 (písmena „S“, „V“, „A“, „E“ a „P“). Hojně se u Gerlachů objevují také iniciály ze sady J, kterou Nigrin používal po roce 1598. Setkat se s nimi můžeme například v tisku Camilla Zanotty *Madrigalia tam italica, quam latina* z roku 1590 a v mnoha dalších.

Zaměříme-li se na notové znaky, nalezneme mezi vybavením officíny Gerlachových a Nigrinovou sadou 2 opět mnohé podobnosti. U některých znaků, jako je například minima nad pátou linkou, semiminima ve čtvrté mezeře, fuza na čtvrté lince nebo pomlky hodnoty semiminimy, dochází při překrytí not obou tiskařů k jejich naprostému splnutí. U jiných not však přímým přiložením obrazů stejných znaků není možné shody dosáhnout. Je nutné totiž počítat s tím, že sazeč mohl otočením odlitku s notou o 180° získat zcela jiný znak (například převrácením noty na druhé lince mohl nahradit notu na čtvrté lince apod.). Skutečnost, že Gerlachové používali některé notové znaky obráceně orientované než Nigrin, dokazuje nejlépe fuza na třetí lince, jejíž význam se otočením nezmění, ale Nigrin ji tiskne převážně s kaudou nahoru a Gerlachové obvykle s kaudou dolů. Pro srovnání Nigrinovy fuzy ve třetí mezeře proto musíme u Gerlachů sáhnout po fuze ve druhé mezeře a naopak. Takto pak nalezneme shodu pro noty všech výšek.¹¹² Závěr, že se muselo jednat o typy ze stejné matrice či patrice podpoří nejvíce fakt, že ke shodě dochází rovněž u not s drobnými nedokonalostmi. Tou je například fuza u Nigrina ve třetí mezeře (u Gerlachů ve druhé), která je v osnově nepatrně vychýlená doleva, a jejíž hlavička je na levé horní straně prohnutá směrem dovnitř, nebo fuza ve čtvrté mezeře (u Gerlachů v první), která má takto tvarovány obě horní strany hlavičky.¹¹³ U dalších znaků se nepodařilo jejich shodu ani přesvědčivě prokázat ani s jistotou vyvrátit. Jedná se o menzuru, klíče a kustody. Ovšem i v jejich případě se styl znaků obou officín velmi podobá. Jak již bylo zmíněno, Nigrin sadu 2 užíval od roku 1586. U Gerlacha

¹¹² Nutno podotknout, že i Nigrin někdy typy přetáčí a stejný znak tak nalezneme v sazbě na různých místech orientovaný oběma směry.

¹¹³ V případě fuz dochází ke shodě vybavení Gerlachových s prvním typem fuz Nigrinovy sady 2, u nichž praporek vyplňuje celou mezeru mezi linkami a kauda je kratší. Druhá varianta znaků pro fuzy se u Gerlachů neobjevuje.

vidujeme tento typ materiálu dříve. Nigrin si tak buď zakoupil vybavení ve stejné písmolijně jako Gerlach, nebo si matrice zapůjčil přímo od něj.

Jak bylo uvedeno výše, literatura určitou návaznost a inspiraci Nigrina oficínou Gerlachových zmiňovala již dříve. Nyní je ovšem zřejmé, že nešlo pouze o inspiraci (která je nepopíratelná například právě v pojetí titulního listu), ale že Nigrin používal tiskařský materiál se stejným výrobním původem jako tito norimberští tiskaři.

Závěrem porovnání vybavení Nigrinovy dílny se zahraničními oficínami lze shrnout, že Nigrin si materiál pro nototisk pořizoval v Německu, a to s největší pravděpodobností právě v Norimberku.

5.6. Srovnání s materiálem pražských tiskařů

Nigrinovi pražští kolegové používají vesměs materiál k tisku not zcela rozdílný. Pouze znaky Jana Othmara Jakubův Dačického se stylem částečně podobají Nigrinově sadě 1. Je však naprosto jasné, že ani zde nejde o stejné vybavení. Inspirace není ale patrná pouze u samotných notových znaků. V jediném polyfonním tisku, který se nám od Jana Othmara dochoval (*Liber primus motectorum quinque vocum* od Mathiase de Sayve, 1595), se dekorativní štoček lemující název hlasu na titulní straně nápadně podobá Nigrinovu rámci, který užívá například v Handlově *Tomus primus, operis musici*. Celý výjev je ovšem stranově převrácený a liší se i v dalších momentech. Jednotlivé motivy jsou provedeny podobně, ale v detailech se rozcházejí.

6. Rozšíření soupisu Nigrinových tisků s notosazbou

Poznatky o vývoji užívaného tiskařského vybavení v Nigrinově dílně shrnuté v kapitole 4.1 můžeme využít rovněž k přibližné dataci tisků, u nichž rok vzniku není znám. V případě, že jde o tisk, kde byla použita sada 1, samozřejmě není možné říct nic s určitostí, neboť Nigrin tento materiál používal v malé míře po celou dobu své činnosti. Dále pak lze díky podrobnému studiu Nigrinova tiskařského vybavení identifikovat knihy, které nenesou impresum, nemáme žádné informace o jejich tiskaři, ale bezpochyby pocházejí z Nigrinovy dílny. Tímto způsobem se podařilo Nigrina jako tiskaře rozpoznat v jednom tisku písňovém, čtyřech jednolistech s notosazbou a jednom tisku vokální polyfonie. Dále bylo možné rozšířit znalosti o druhém vydání tisku Chrysozona Jevíčského *Bicinia nova*. Rovněž bylo samozřejmě třeba zaktualizovat dosud jediný soupis Nigrinových hudebních tisků o položky, které byly objeveny až po roce 1987, kdy byla vytištěna studie, jejíž je součástí.¹¹⁴

6.1 Tisky písňové

6.1.1 Hegesippus: *Historia žalostivá o zkáze někdy slavného města Jeruzaléma*

Řadu dosud známých Nigrinových tisků s notosazbou rozšiřuje kniha *Historia žalostivá o zkáze někdy slavného města Jeruzaléma* od Hegesippa, kterou z latiny do českého jazyka přeložil Jan Jahoda z Turova. Tisk pochází z roku 1576, ovšem není opatřen jménem tiskaře.¹¹⁵ Podle dílčích znaků, jako jsou iniciály „W“ a „L“ ze sady N, iniciála „W“ ze sady P či iniciála „W“ ze sady M, můžeme za tiskem tušit dílnu Jiřího Nigrina. Domněnku však potvrdí teprve přítomnost jedné strany s notosazbou, v níž lze rozpoznat sadu 1. Kombinace takového tiskařského vybavení je příznačná právě pro Nigrina, a právě proto lze soudit, že tisk pochází z jeho officíny.

¹¹⁴ DANĚK, P., *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, 128–136.

¹¹⁵ Knihopis 2.923 rovněž tiskaře neuvádí.

6.1.2 Michael de Ungaria: Pohřeb Krista Pána. Aneb velmi Bohomyslné, pobožné a žalostivé rozjímání o nevinném umučení Krista Ježíše

U tisku *Pohřeb Krista Pána* sice je Nigrin jako tiskař znám, ovšem dosud chyběl v soupisu Nigrinových nototisků. Pochází z roku 1605, tedy ze závěru Nigrinova života. Notosazba se zde vyskytuje pouze v podobě jedné písně, která se navíc pohybuje v delších notových hodnotách, tedy chybí nejnápadnější identifikační znaky sady. Přesto podle užitých semibreves lze spolehlivě určit sadu 2.

6.2 Tisky polyfonní

6.2.1 Franz Sale: Salutationes ad beatissimam Dei Genitricem ac Virginem Mariam

Další z tisků, který je třeba k dosavadnímu soupisu připočítat, je polyfonní tisk *Salutationes* Franze Saleho z roku 1598. Tisk byl považován dlouhá léta za ztracený. K jeho objevení došlo až na konci 80. let a v Daňkově soupisu z roku 1987 tak ještě nemohl být evidován.¹¹⁶ V kontextu zbylé Nigrinovy polyfonní produkce se jedná o poměrně atypický tisk. Nezvyklý je formát na výšku, který se u Nigrina objevuje spíše výjimečně. Rovněž provedení titulního listu vybočuje mezi Nigrinovými tisky, kde zpravidla jediným ozdobným prvkem je jeden ze dvou typů dekorativních rámečků okolo názvu hlasu. V *Salutationes* je použit bohatě figurálně zdobený rámeček kolem celé strany. V tomto tisku také Nigrin prvně používá jednotnou sadu iniciál pro celý svazek. Pro notové znaky zde byla použita sada 2.

6.2.2 Ondřej Chrysoponus Jevíčský: Bicinia nova: subjectis distichis gnomologicis M. Procopii Lupacii a Hlavaczova; et rhythmis czechicis

V tomto případě se nejedná o tisk nově nalezený, ovšem znalost vývoje užívaného tiskařského materiálu v Nigrinově oficíně pomůže zodpovědět mnohé otázky a nejasnosti, které okolo tohoto tisku panují. Tisk *Bicinia nova* byl prvním Nigrinovým polyfonním počinem. Ojedinelý v rámci celé produkce je jednak tím, že vedle latinského textu má

¹¹⁶ DANĚK, Petr, *Dum pulsantur organa*, s. 434–440.

podložený i text český a rovněž je jediným Nigrinovým polyfonním tiskem autora z českých literátských bratrstev.¹¹⁷ Dochoval se nám ve dvou exemplářích. První je uložen v Ratsschulbibliothek ve Zwickau, je kompletní a nese označení tiskaře i roku vzniku. Víme tedy, že vzešel z Nigrinovy dílny v roce 1579. Dále se zachoval fragment v knihovně Národního muzea v Praze. Jedná se o tisky téhož díla a na první pohled je jasné, že jde o různá vydání. Milena Sršňová, která se *Bicinii* zabývala, na základě stejného typu písma usuzovala, že by oba exempláře mohly pocházet ze stejné dílny a že se patrně v případě fragmentu jedná o vydání pozdější, u něhož není jasné, s jakým odstupem od prvního tisku vzniklo.¹¹⁸ S určitostí však nemohla potvrdit ani jednu z domněnek. V Daňkově soupisu druhé vydání vůbec nefiguruje, jelikož jeho původ z Nigrinovy officíny bylo možné pouze „hypoteticky předpokládat“.¹¹⁹ Pokud se na situaci podíváme z hlediska užitého tiskařského materiálu, pak v případě kompletního exempláře byla použita sada 1, což podle časové osy odpovídá roku jeho vzniku. K sazbě vydání, které se nám dochovalo v torzu, byla použita notová sada 2, z čehož lze vyvodit několik závěrů. Předně je možné odstranit veškeré pochybnosti ohledně původu tisku. Vedle notových znaků Nigrinově dílně odpovídají i iniciály. Fragment *Bicinii* jednoznačně rovněž pochází z tiskárny Jiřího Nigrina. Dále nejenže lze potvrdit předpoklad Sršňové, že jde o vydání druhé, ale lze nepatrně přiblížit také jeho dataci. Jak již bylo zmíněno, sada 2 se vyskytuje v Nigrinových tiscích až od roku 1586. *Bicinia* tedy musela vzniknout nejdříve v tomto roce nebo později. Mezi prvním a druhým vydáním tak uběhlo přinejmenším sedm let.

6.2.3 Odae Suavissimae in Gratiam et Honorem Admodum Reverendi ac Illustris Domini D. Iacobi Chimarraei Ruremundani S. C. M. suprem Eleemosynary

Dalším polyfonním tiskem, který není opatřen impresem tiskaře, ale který lze mezi produkty z Nigrinovy dílny zařadit, je tisk *Odae suavissimae*.¹²⁰ Byl pořízen k počtě Jakobu

¹¹⁷ DANĚK, P., *Tisky vokální polyfonie*, s. 223.

¹¹⁸ SRŠŇOVÁ, Milena, *Ondřej Chrysoponus Jevíčský: příspěvek k poznání hudební tvorby v Čechách ve 2. polovině 16. století*, diplomová práce, FF UK, Praha 1978.

¹¹⁹ DANĚK, Petr, *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, s. 124.

¹²⁰ Děkuji Mgr. Michaele Žáčkové Rossi za poskytnutí dokumentace k tomuto tisku.

Chimarraeovi, elemosinariovi rudolfínské kapely. Chimarraeus se narodil v roce 1542 v Nizozemsku v Roermondu. Hudební vzdělání získal od otce a v roce 1566 se zapsal na univerzitu v Kolíně nad Rýnem. Od roku 1573 byl altistou v dvorní kapele císaře Maxmiliána II. ve Vídni, později působil jako kněz a elemosinarius. Ve službách Rudolfa II. přesídlil spolu se dvorem do Prahy. V roce 1599 se pak stal proboštem v Litoměřicích a tuto funkci zastával až do své smrti 24. 8. 1614. Většinu svých latinských spisů vydal u Jiřího Nigrina. Chimarraeus byl údajně dobrým zpěvákem, hráčem na violu da braccio a loutnu.¹²¹

Tisk je sbírkou pětihlasých (5) a šestihlasých (29) motet s latinskými texty od mnoha skladatelů, většinou dvorských hudebníků. Jsou zde zastoupeni Phillip de Monte, Charles Luython, Franz Sale, Camillo Zanotti, Jacob Handl Gallus, Rudolph de Lassus, Hans Leo Hassler, Philipp Schoendorff, Liberale Zanchi, Lucas Zigotta, Carlo Ardesi, Alessandro Orologio, Mathias de Sayve, Caspar Vincentius, Jacob Regnart, Fileno Cornazani, Georgius Furtterus, Vincentius Neritus, Anthonius de la Court, Giovanni Battista Galeno, Iosephus Biffi a Stefano Felis. Sbírkou sestavil Philipp Schoendorff, který je také autorem dedikace. Sbíрка se dochovala nekompletně, k dispozici máme jen party Altus, Tenor, Bassus a Quintus.

Mezi produkty Nigrinovy oficíny tisk zařazují jednak na základě použitých iniciálových sad E, F a J. Ale především kvůli notovým znakům, které přesně odpovídají Nigrinově sadě 2, což potvrzuje překrytí vzorku z *Odae suavissimae* se znaky z tisků, jejichž původ z Nigrinovy oficíny je nezpochybnitelný. Tiskárnu Gerlachových, kteří rovněž sadu 2 používali, vylučují, ačkoli iniciálová sada J se vyskytuje i mezi tiskařským vybavením této dílny. Také sadu E používají i Gerlachové, ale v jejich tiscích se objevuje ve variantě s plnými plochami na pozadí písmene. Naopak sadu F u Gerlachových nenalezneme. Rovněž při pohledu na notové znaky je jasné, že o Gerlachových jako možných tiskařích *Odae suavissimae* nelze uvažovat, a to díky drobné odlišnosti mezi materiálem pro nototisk obou oficín. U Gerlachových totiž nenalezneme fuzy, jejichž praporky nezaplňují celou mezeru mezi linkami, které se v tisku vyskytují, zatímco u Nigrina tyto fuzy evidujeme. Navíc Nigrinův materiál odpovídá *Odae suavissimae* i v případě znaků, u nichž se nepodařilo nalézt shodu při srovnání Nigrinova a Gerlachova vybavení. Menzury, křížky i klíče proto také

¹²¹ BAJEROVÁ, Jana, *Jacobus Chimarraeus a sbírka motet Odae Suavissimae*, seminární práce, FF UK, Praha 2001, s. 8.

prozrazují Nigrinovu dílnu. Titulní list byl zhotoven mědirytem.¹²² Právě z Nigrinovy dílny pochází pravděpodobně první v Čechách tištěná kniha, v níž byl mědiryt užit (*Empresas morales*, 1581). Šlo o techniku v Čechách v té době vzácnou, a tak přítomnost mědirytové titulní strany může být dalším potvrzením předpokladu, že jde o tisk z Nigrinovy dílny.

Použitý tiskařský materiál odpovídá předpokládané době vydání po roce 1600. Ve sbírce převládá iniciálová sada J, o níž víme, že si ji Nigrin pořídil kolem roku 1598. V knize Tenoru je vytištěn Chimarraeův portrét od Aegidia Sadelera s datem 1601, který byl pořízen v jeho 59 letech. Kniha Tenoru je pozoruhodná ještě vepsaným věnováním Michaelovi Praetoriovi. Podpis je bohužel odtržen. Tisk neobsahuje rok vzniku, ovšem Klaus Niemöller se domnívá, že mohl být sestaven u příležitosti Chimarraeových 60. narozenin, tedy v roce 1602.¹²³ Ačkoli v tisku není žádné vodítko, které by jej s touto událostí propojilo, rok 1602 se jeví jako pravděpodobný. Ovšem nelze zcela vyloučit, že mohl být vytištěn k jiné příležitosti. Pak by musel vzniknout nejpozději do roku 1606 vzhledem k tomu, že pochází z Nigrinovy officíny a dědicové po Nigrinově smrti v roce 1606 už polyfonní tisky nevydávali.

6.2.4 Undique flammatis Olomucum sedibus arsit

Nevyřešenou otázkou bohužel zůstává tisk *Undique flammatis* Jacoba Handla Galla z roku 1579, který podle literatury měl patrně rovněž pocházet z Nigrinovy officíny.¹²⁴ O této problematice se zmiňuje již Petr Daněk.¹²⁵ Podle literatury se měl list z Tenoru II nacházet v Univerzitní knihovně ve Wroclawi.¹²⁶ Odsud byla sbírka po 2. světové válce přemístěna do Univerzitní knihovny ve Varšavě. Bohužel zde se nepodařilo torzo tisku dohledat¹²⁷ a rovněž

¹²² Viz příloha č. 12.

¹²³ NIEMÖLLER, Klaus, *Die mukalische Festschrift für den Direktor der Prager Hofkapelle Kaiser Rudolfs II. 1602*, in: Bericht über den Internationale Musikwissenschaftlich Kongress Bonn 1970, Kassel 1971, s. 521.

¹²⁴ MANTUANI, Josef – BEZECNY, Emil, *Bibliographie der Werke von Gallus*, in: Denkmäler der Tonkunst in Österreich XII/2, Wien 1905.

¹²⁵ DANĚK, P., *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, s. 124.

¹²⁶ BOHN, Emil, *Bibliographie der Musik-Druckwerke bis 1700 welche in der Stadtbibliothek, der Bibliothek des akademischen Institutes für Kirchenmusik und der königlichen Universitäts-Bibliothek zu Breslau aufbewahrt werden: ein Beitrag zur Geschichte der Musik im XV., XVI. und XVII Jahrhundert*, Berlin 1883, s. 170.

¹²⁷ Tisk nezmiňuje ani katalog: MENDYSOWA, Janina, *Katalog druków muzycznych XVI, XVII, i XVIII w. Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1970.

podle Marko Motnika, badatele zaměřujícího se na dílo Jacoba Handla Galla, je tisk ztracen a dílo je dnes známé pouze z opisů. Přetištěn byl také v Gallově *Selectiores quaedam missae, liber I.*

6.3 Jednolisty s notosazbou

Oblíbeným produktem předbělohorských tiskáren byly jednolisty. Šlo o příležitostné zakázky na volném listu papíru, potištěném z jedné strany, tedy je bylo možné vyvěsit na stěnu doma či na veřejném místě. Nejběžnější byl foliový formát, ale výjimkou nebyly ani jednolisty kvartové (někdy měly i formu několikastránkových letáků, obvykle rozsahu jednoho kvartového archu). Jednolisty lze označit za předchůdce novin. Obsahem byly různé aktuální zprávy o dění ve světě – o válkách, vítězstvích či prohrách, korunovaci, cestách nebo úmrtích panovníků, podivuhodných zázracích nebo přírodních katastrofách.¹²⁸ Informovaly ale i o sňatcích, narození potomků či úmrtí důležitých osobností. Na jednolistech se tiskly také oznámení úřední povahy – vyhlášky, formuláře, informace o konání trhů. Běžnými se staly rovněž jednolisty soukromé povahy s gratulacemi, kondolencemi, chvalozpěvy, novoročními přáními, které byly adresovány přátelům nebo vysoce postaveným osobnostem. Nedílnou součástí jednolistů bývaly také ilustrace, které se podílely na vysoké popularitě těchto tisků.¹²⁹ Autoři se v jednolistech snažili čtenáře upoutat nejrůznějšími grafickými hříčkami. Text byl tvarován do obrazců (pohár, labyrint), které měly symbolický charakter a korespondovaly s obsahem textu. Jednolisty tiskla většina předbělohorských tiskařů. Ale právě náročností a důmyslností sazby vynikal jednoznačně Nigrin, kterého literatura označuje za „*mistra tisku jednolistů*“.¹³⁰ Příkladem toho může být jednolist Jana Herštajnského *Písnička pobožná*, kde je uprostřed textu umístěno srdce protknuté křížem, v němž je vepsán text, který musí čtenář přečíst ve správném pořadí a směru, aby získal smysl. Za zmínku stojí i promyšlené zobrazení jednolistu *Miraris: mundum dorso consitere cancri?*, kde jsou

¹²⁸ BOHATCOVÁ, Mirjam, *Knižní a publicistická tvorba 1550–1650*, in: Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy, kolektiv autorů, Praha – Londýn – Milán 1997, s. 337–338.

¹²⁹ KOPÁČEK, Jiří, *Dobřenského sbírka jednolistů*, s. 8–9.

¹³⁰ BOHATCOVÁ, M., *Česká kniha*, s. 208.

v dřevořezu uprostřed listu noty vepsány po kruhu proti směru hodinových ručiček a rovněž písmena v textu, který je notovému zápisu podložen, jsou zrcadlově převrácená. Zbytek jednolistu je tištěn ze sazby. Party jednotlivých hlasů nejsou orientovány stejným směrem. Kruh uprostřed na hřbetu raka značí krajinu a všemi těmito prostředky jednolist vyjadřuje zvrácenost světa. Běžné je také využívání akrostichů, telestichů, mezostichů a chronogramů.

Jelikož jednolisty fungovaly jako předmět denní spotřeby, známe jen malé procento z původně velmi početné produkce. Obvykle se nám zachovaly buď vevázané jednotlivě do konvolutu, v podobě makulatury vlepené na přídeštích nebo ve sběratelských konvolutech. Někteří pozdější sběratelé shromažďovali jednolisty pouze s konkrétní tematikou.¹³¹ U nás nejvýznamnějším zdrojem jednolistových tisků z 16. století je sbírka Václava Dobřenského z Černého mostu, která je uložena ve Strahovské knihovně Královské kanonie premonstrátů. Dobřenský byl přítelem Nigrina, který jej v roce 1592 přijal za svého erbovního strýce, čímž Dobřenský mohl užívat jeho erbu a přídomku „z Černého Mostu“. Zemřel 14. 3. 1595.¹³² Dobřenského sbírka jednolistů¹³³ se skládá z 393 tisků různé proveniencí a rozmanitého obsahu. Nalezneme zde tisky z Prahy, Drážďan, Lipska, Wittenberku a Vídně. Překvapivě jednolistů z Norimberků, odkud se k nám dostávala tištěná zahraniční literatura především, je zde velmi málo. Jednolisty jsou ve sbírce utříděny podle jazyka a dále podle tématu. Z tiskařů je zde nejvíce zastoupen právě Nigrin, což můžeme vykládat přátelstvím obou mužů, ale pravděpodobnějším důvodem se zdá, že zkrátka Nigrin byl největším producentem jednolistů u nás a jeho výtisky byly na vysoké úrovni, a proto je Dobřenský shromáždil v takové míře. Sbírkou byla původně uchovávána po jednotlivých listech. V roce 1592 ji Dobřenský nechal svázat. Vazba byla menší, než některé jednolisty, proto byly tisky, které ji přesahovaly, seříznuty nebo přeloženy.¹³⁴

V Dobřenského sbírce jednolistů se nacházejí i mnohé tisky bez impresa. U čtyř z nich lze na základě použitých iniciál a notových znaků předpokládat, že jde o produkty dílny Jiřího Nigrina.

¹³¹ KOPÁČEK, J., *Dobřenského sbírka jednolistů*, s. 9.

¹³² Více informací o životě Dobřenského v: KOPÁČEK, J., *Dobřenského sbírka jednolistů*, s. 17–22.

¹³³ V literatuře označována někdy také jako Kodex Dobřenského či Dobřenského sborník.

¹³⁴ V roce 1963 při restaurování byla sbírka uspořádána do čtyř svazků. Každý jednolist byl nalepen na papír, což sice chrání exempláře před opotřebením, ale znemožňuje to studium filigránů. Sbírkou je dnes tvořena čtyřmi svazky.

6.3.1 Jan Rosacius: *Metameliticum, pro seria poenitentia*

Prvním z jednolistů je *Metameliticum, pro seria poenitentia* od Jana Rosacia. V případě tohoto jednolistu lze soudit, že pochází z Nigrinovy officíny, na základě následujících argumentů. V první řadě jsou tu použity iniciály „H“ a „G“ z antikvové sady H. Dále rámeček složený z typografických ozdůbek odpovídá rámování postranních akrostichů na Nigrinově jednolistu Jana Herštaynského *Písnička pobožná*. Nigrin je používá také na titulních stranách tisků Franze Saleho *Tripetiti operis* a *Officiorum missalium*. A rovněž notové znaky se shodují s těmi, které užívá Nigrin. Konkrétně zde identifikujeme sadu 2, z čehož můžeme opět leccos vyvodit pro bližší určení datace. *Rukověť humanistického básnictví* datuje tisk do roku 1585.¹³⁵ Tento rok uvádí také Jana Bartošová,¹³⁶ která jej patrně přejímá z *Rukověti*. Naproti tomu Jiří Kopáček soudí, že tisk pochází z roku 1584, protože toho roku zemřel jeho autor Jan Rosacius. Nutno poznamenat, že Rosacius zemřel přesně 29. 11. 1584 ve věku asi třiceti let a skladbu napsal na smrtelném loži.¹³⁷ Vznikla tedy krátce před koncem roku a je tak možné, že tiskem vyšla až v roce následujícím – 1585 (jak uvádí *Rukověť*). Ovšem vzhledem k charakteru notových znaků se lze domnívat, že byl jednolist pořízen ještě později. Právě proto, že byla použita pro sazbu sada 2, nemohl tisk vzniknout před rokem 1586. Z druhé strany můžeme ohraničit časové rozmezí vzniku *Metamelitica* rokem 1592, kdy byla svázána Dobřenského sbírka jednolistů. Tisk tak musel být pořízen mezi lety 1586 a 1592 (patrně spíše na začátku tohoto rozmezí). K tisku připojil autorův bratr Adam Rosacius z Karlsperka věnovací verše a skladbu *Epikinium*.

6.3.2 Litanie česká, v způsob písně přeložená

Dalším jednolistem bez impresa s notosazbou, u něhož lze předpokládat, že pochází z dílny Nigrinovy, je *Litanie česká na způsob písně přeložená*. Jako jediný z těchto čtyř jednolistů má vytištěn rok vydání. Pochází z roku 1573. Nigrinova officína je zde patrná skrze iniciálu „W“ ze sady M, majuskule označující hlasy písně a rovněž notová sada 1. Na

¹³⁵ HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě = Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et moravia cultae*, sv. 4, Praha 1973, s. 358.

¹³⁶ BARTOŠOVÁ, Jana, *Sušický rod Rosaciů*, diplomová práce, FF UK, Praha 2003, s. 50.

¹³⁷ Tamtéž, s. 59.

spodním okraji je jednolist poškozen, impresum tiskaře bylo patrně odtrženo. Zařazení tisku k Nigrinově oficiálně potvrzuje také Jiří Kopáček, který vychází z dřívější literatury, jejíž autor snad měl k dispozici tisk ještě kompletní.¹³⁸

6.3.3 Jan Liturgus z Turska: *Písnička morní*

Stejně tak *Písnička morní* je ve spodní části oříznuta a snad tak bylo odstraněno impresum spolu se spodní stranou dekoru. Jednolist je možné zařadit mezi Nigrinovy tisky na základě použitých notových znaků, které odpovídají sadě 1. Rámec složený z typografických segmentů se shoduje s rámcem vyskytujícím se na jiných Nigrinových tiscích. Použil jej například v tisku *Písně nové dvě* Jana Grylla staršího z Gryllova. Ačkoli tisk se dochoval opět bez datace, usuzuje se, že byl vydán přibližně v 80. letech 16. století.¹³⁹ Píseň vznikla u příležitosti pohřbu manželky a synů Jana Liturga z Turska, kteří zemřeli v roce 1576 na mor.¹⁴⁰ Sám Jan Liturgus zemřel někdy do roku 1589, tedy do tohoto roku musel vzniknout také tisk.

6.3.4 *Píseň o božím nadělení kaňkovím zlatým, na horách zlatých kninských, všem pánům kverkům erbštoly Kamlovský ku potěšení složená*

Posledním ze čtyř jednolistů je *Píseň o nadělení kaňkovím zlatým* vytištěná u příležitosti nálezů bohaté zlaté žíly. Přítomnost iniciály „M“ ze sady N i notové sady 1 a složená ozdůbka ve spodní části prozrazují Nigrinovu dílnu. Rovněž dekorativní rámec složený z lišt nalezneme v jiných Nigrinových tiscích. Do textu je zasazen akrostich „MIESTO HORNI KNIN“. Knihopis datuje tento tisk přibližně do 90. let 16. století.¹⁴¹ Jak již o tom bylo hovořeno v případě jednolistu *Metameliticum*, musel i tento tisk vzniknout do letopočtu svázání sbírky, tedy do roku 1592. Dataci Knihopisu tak zpřesníme na samý začátek devadesátých let 16. století.

¹³⁸ KOPÁČEK, J., *Dobřenského sbírka jednolistů*, s. 175.

¹³⁹ Knihopis 4.919, KOPÁČEK, J., *Dobřenského sbírka jednolistů*, s. 176–177.

¹⁴⁰ JIREČEK, Josef, *Rukověť k dějinám literatury české*, s. 455.

¹⁴¹ Knihopis 11.837.

Závěr

Jedním z cílů diplomové práce bylo zmapovat Nigrinovo vybavení pro notosazbu a jeho proměnu během 35 let činnosti. Nigrin používal pro nototisk postupně dvě na první pohled rozdílné sady, k jejichž výměně došlo v roce 1586. Ačkoli od tohoto roku Nigrin pracuje především s novější sadou, částečně se u něj objevuje starší sada i nadále, ačkoli již jen v tiscích, kde se notosazba vyskytuje v menším rozsahu (tedy v jednolístech a písňových tiscích). Je tedy zřejmé, že starší sadu (nebo alespoň její část) si ponechal po celou dobu svého působení. Při srovnání Nigrinova tiskařského vybavení s materiálem zahraničních oficín nalezneme mnohé shody v tiscích německých dílen, a to především norimberských. V případě první sady, kterou Nigrin získal po Janu Jičínském, se stejný materiál objevuje u mnichovského Adama Berga a norimberského Hieronyma Andreaey, z čehož vyplývá, že výrobní původ této sady sahá až někam před rok 1550. Druhá sada se pak v mnohém shoduje s materiálem Dietricha Gerlacha a Kathariny Gerlachové. Produkty obou oficín spojuje i podobné pojetí titulního listu. Vedle toho nacházíme některé Nigrinovy iniciály u Gerlachových a také u Ulricha Neubera. Na základě těchto zjištění se lze tedy domnívat, že Nigrin si vybavení pro tisk, a to nejen not, pořizoval pravděpodobně v Norimberku. To samé lze díky podobnosti sady 1 s materiálem norimberského tiskaře snad předpokládat i o jeho předchůdci Janu Jičínském, kterému sada 1 náležela původně.

Díky podrobnému studiu Nigrinova tiskařského materiálu se podařilo identifikovat některé tisky bez impresa jako díla jeho oficíny a navýšit tak počet známé produkce Nigrinových nototisků z 65 na nyníjších 73 položek, a to nejen o tisky písňové a jednolisty, ale rovněž o tisk vokální polyfonie *Odae suavissimae*. Také bylo možné s jistotou potvrdit dřívější domněnku, že i další vydání Jevíčského *Bicinií* pochází od Nigrina a rámcově toto druhé vydání časově vymezit. Je na místě předpokládat, že stále nejsme u počtu konečného a zvláště v případě písňových tisků a jednolistů se budou nové přírůstky patrně objevovat i v budoucnu. Musíme počítat také s tím, že skutečnou míru původní produkce nebudeme nejspíš znát nikdy, protože mnohé tisky jsou dnes ztracené. Díky zmíněné stanovené chronologii užívání obou notových sad bylo dále možné alespoň přibližně časově zařadit některé nedatované tisky. Obrazový přehled obou sad a také iniciálových kompletů připojený v příloze pak bude moci v budoucnu sloužit i dalším badatelům při snaze rozpoznat další případné Nigrinovy tisky.

Nigrinův význam pro nototisk konce 16. století je nepopiratelný. Šíře jeho produkce u nás ve své době neměla obdoby. Zvláště v oblasti tisku vokální polyfonie neměl v Praze prakticky žádnou konkurenci. Tisky z jeho dílny se navíc pyšnily vysokou řemeslnou kvalitou a mohly tak konkurovat i dílům zahraničních oficín.

Soupis literatury

BAJEROVÁ, Jana, *Jacobus Chimarraeus a sbírka motet Odae Suavissimae*, seminární práce, FF UK, Praha 2001.

BARTOŠOVÁ, Jana, *Sušický rod Rosaciů*, diplomová práce, FF UK, Praha 2003.

BOHATCOVÁ, Mijam – HEJNIC, Josef, *Knihťiskař Jiřík Nigrin a jednolistové proroctví Jindřicha Demetriana*, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada A, sv. XXXV, 1981, č. 2, s. 73–136.

BOHATCOVÁ, Mirjam, *Kněžní a publicistická tvorba 1550–1650*, in: Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy, kolektiv autorů, Praha – Londýn – Milán 1997, s. 332–338.

BOHN, Emil, *Bibliographie der Musik-Druckwerke bis 1700 welche in der Stadtbibliothek, der Bibliothek des akademischen Institutes für Kirchenmusik und der königlichen Universitäts-Bibliothek zu Breslau aufbewahrt werden: ein Beitrag zur Geschichte der Musik im XV., XVI. und XVII Jahrhundert*, Berlin 1883, s. 170.

CULKA, Zdeněk, Černý, Jiří, in: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, sv. 5, London 2001, s. 378–379.

ČECHURA, Jaroslav – HOJDA, Zdeněk – NOVOZÁMSKÁ, Martina, *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608: rekonstruovaná edice shořelého rkp. 324 z Archivu hl. m. Prahy podle opisu uloženého v Archivu Národního muzea*, Praha 1997.

DANĚK, Petr, *Dum pulsantur organa. Znovunalezený tisk Francisca Saleho z dílny Jiřího Nigrina*, Per saecula ad tempera nostra. Sborník prací k 60. Narozeninám Prof. J. Pánka, Praha 2007.

DANĚK, Petr, *Nototiskařská činnost Jiřího Nigrina*, Hudební věda 24, Praha 1987, s. 121–136.

DANĚK, P., *Rudolfian Prague as a Musical Centre in its time*, in: Tonkunst 6, 2012, s. 312–319.

DANĚK, P., *Tisky vokální polyfonie pražské provenience do roku 1620*, in: *Documenta pragensia* 10, 1990, 219–238.

DANĚK, Petr, *Tisky vokální polyfonie, rané monodie, hudební teorie a tabulatur v Čechách (1500–1630). Soupis dochovaných a v Čechách uložených tisků*, dizertační práce, FF UK, Praha, 2005.

DLABAČ, Johann Gottfried, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Teil auch für Mähren und Schlesien*, sv. 3, Praha 1815.

EDWARDS, Scott, *Edwardse Repertory Migration in the Czech Crown Lands, 1570–1630*, dizertační práce, University of California, Berkeley 2010.

GANCARCZYK, Paweł, *Muzyka wobec rewolucji druku. Przemiany w kulturze muzycznej XVI wieku*, Toruń 2011.

GREUEL, Veronika, *Der Prager Drucker Georg Nigrin am Ende der 16. Jahrhunderts*, in: *Die Tonkunst*, 2012, s. 340–351.

HÁJKOVÁ, Karla, *Počiatky nototlače v Čechách a na Moravě*, diplomová práce, FF MU, Brno 1999.

HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě = Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et moravia cultae*, sv. 4, Praha 1973.

JIREČEK, Josef, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku: ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*, Praha 1875.

KAISER, Vladimír, *Klasifikace tiskového písma z hlediska pomocných věd historických*, *Sborník archivních prací* 32, 2, 1982.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, Praha 1925–1967, dostupné z: *Knihopis Digital: České prvotisky a staré tisky (1476-1800) on-line*, 30. 6. 2013, <http://www.knihopis.org/>.

- KOPÁČEK, Jiří, *Dobřenského sbírka jednolistů 16. století*, diplomová práce, FF UK, Praha 2000.
- MANTUANI, Josef – BEZECNY, Emil, *Bibliographie der Werke von Gallus*, in: *Denkmäler der Tonkunst in Österreich XII/2*, Wien 1905.
- Matl, Jiří – Bočková, Hana (eds.), *Theatrum mundi*, Thesaurus absconditus, sv. 4, Brno 2001.
- MENDYSOWA, Janina, *Katalog druków muzycznych XVI, XVII, i XVIII w. Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1970.
- NIEMÖLLER, Klaus, *Die mukalische Festschrift für den Direktor der Prager Hofkapelle Kaiser Rudolfs II. 1602*, in: *Bericht über den Internationalem Musikwissenschaftlich Kongress Bonn 1970*, Kassel 1971, s. 520–522.
- PEŠEK, Jiří – WIŽDÁLKOVÁ, Bedřiška, *Impresí Jana staršího a Jana Filoxena Jičínských (1563–1590)*, in: *Documenta Pragensia*, 10/1, Praha 1990, s. 141.
- PÍGLOVÁ, Natálie, *Tematický rozbor dochované tiskařské produkce Jiřího Nigrina (1571–1606)*, diplomová práce, FF UK, Praha 2007.
- PRZYWECKA-SAMECKA, Marie, *Drukarstwo muzyczne w Europie do końca XVIII wieku*, Wrocław 1987.
- RICHTER, Erwin W., *Geschichte des Musiknotendrucks in den Böhmischen Ländern bis 1618*, dizertační práce, Praha 1933.
- SRŠŇOVÁ, Milena, *Ondřej Chrysoponus Jevíčský: příspěvek k poznání hudební tvorby v Čechách ve 2. polovině 16. století*, diplomová práce, FF UK, Praha 1978.
- STRNAD, Waltraud, Nigrin, Georg, in: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, sv. 9, Kassel – Basel – London – New York 1961, sl. 1530–1531.
- TEIGE, Josef, *Základy starého místopisu pražského (1437–1620)*, oddíl I. Staré Město, díl 2, Praha 1915.
- VANICKÝ, Jaroslav, *Nigrinovy hudební tisky*, *Hudební rozhledy* XVII, 1959, č. 14, s. 608–609.

VEČEŘOVÁ, Petra, *Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, Brno 2006.

VEČEŘOVÁ, Petra, *Knihtiskaři Jiří Jakubův Dačický a Jan Othmar Jakubův Dačický*, dizertační práce, FF UK, s. 385 – 6.

VOIT, Petr, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 187.

VOIT, Petr, *Minulost pražského knihtisku*, Praha 1987.

VOIT, Petr, *Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století*, in: *DOCUMENTA PRAGENSIA XXIX. Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách staletí*, Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (eds.), Praha 2010.

VOIT, Petr, *Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století*, in: *Bibliotheca Strahoviensis 10*, Praha 2011.

WINTER, Zikmund, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909.

WILLER, Georg, *Die Messkatalog Georg Willers*, sv. 1–5, Stuttgart – Hildesheim 1972–2001.

Soupis pramenů

V soupisu pramenů nejsou obsaženy Nigrinovy tisky, jelikož potřebné údaje jsou zahrnuty v katalogu v příloze.

Boaistuau de Launai, Pierre, *Theatrum mundi minoris. Široký plac neb Zrcadlo světa*, 1605. CZ–Pst, AA XY 55. Knihopis 1.187.

Borja, Juan de, *Empresas morales a la S. C. R. M. del rey don Phelipe nuestro senor digridas por don Ivan de Boria de su consejo y su embaxador cercala M. casarea del Emperador Rudolpho II.*

Brixiano, Theodoricio, *Sacrae cantiones, quas vulgo motecta vocant, quinque, sex, et octo vocum, tum viva voce, tum etiam omnis generis instrumentis cantu commodissimae*, z roku 1576. D–FBo, XI 47 a–b.

Collinus z Chotěřiny, Matouš, *Libellus elementarius in lingua Latina, Boiémica, & Germanica pro nouellis Scholasticis. Knížka začátkův v jazyku latinském, českém a německém pro nové žáčky. Ein Grunt Buchlein in Lateinischer Behmischer und Teutscher Sprach fur die neuen Schulerlein*, 1569. CZ–Pu, 45 G 50. Knihopis: 1.574.

Christliche Gebet und Gesäng, tiskař Michael Peterle starší.

Ferus, Johan, *Kázání XII o pokání na podobenství o synu marnotratném učiněná*, 1569. CZ–Pu, 54 F 15. Knihopis: 2.448.

Georgijevič, Bartolomije Jernej, *O začátku tureckého císařství, též jak se v svém válečném běhu řídí a jakého cvičení užívají*, 1567. CZ–Pu, SP IX 113. Knihopis: 2.656.

Harant z Polžic a Bezdužic, Kryštof, *Putování aneb Cesta z Království Českého do města Benátek*, 1608. CZ–Pst, AS VII 93. Knihopis: 2.903.

Isaac, Heinrich, *Primus tomus coralis constantini*, 1550. CZ–HAmi, ZV 21590.

Lasso, Orlando di, *Liber Missarum quatuor et quinque vocum*, 1581. CZ–Pn, AZ 36.

Lipenský, Tobiáš Závorka, *Písně chval božských, tj. spěvové svatí církevní staří i noví...v nově bedlivě podle slova Božího přehlídnutí, shromáždění, spravení a složení*, 1602. CZ–Pst, FP I 5. Knihopis: 17.175.

Lipenský, Tobiáš Závorka, *Písně chval božských, tj. spěvové svatí církevní staří i noví...v nově bedlivě podle slova Božího přehlídnutí, shromáždění, spravení a složení*, 1606. CZ–Pn, 27 A 29. Knihopis: 17.176.

Lomnický z Budče, Šimon, *Dvě písně nové... První v sobě obsahuje, vášeň světa ukazuje. Že kdo nemá peněz dosti, nic neváží s svými ctnostmi*, 1584. CZ–Pst, Dobř fol. 314. Knihopis: 4.969.

Luython, Charles, *Liber I. missarum*, 1609. RISM A/I/5,378.

Meiland, Iacob, *Cantiones sacrae quinque et sex vocum harmonicis numeris in gratiam musicorum compositae et iam, primum in lucem*, 1564. D–HAmi, ZV 18464. RISM A/I/5,510.

Melissae, Jakub, *Žalmové svatého Davida*, 1596. CZ–Pu, 54 K 8682. Knihopis: 5.500

Mířinský, Vláclav, *Písně staré gruntovní a velmi utěšené ze všeho Zákona starého*, 1567. CZ–Pst, FP VI 13. Knihopis: 5.619.

Mířinský, Václav, *Písně starého Zákona gruntovní a velmi utěšené...i jiné písně Starého a Nového Zákona*, 1577. CZ–Pu 54 F 169. Knihopis: 5.620.

Molitor, Jiří, *Votum nuptiis magnifici et generosi Dn. D. Ioannis Venceslai Popelii... et Ioanne dominae in Bieroniczich...sponsae*, 1586. RISM A/I/1, M 2957.

Muzoffil Soběslavský, Jan, *Kancionál jednohlasý, v němž se písně o jistých artykulích náboženství křesťanského pokládají*, 1585. CZ–Pu, 54 G 215. Knihopis: 5.981.

Obsequiale sive Benedictionale, quod agendam appellant, 1585. CZ–Pnm, AZ 55.

Paminger, Leonardo, *Secundus tomus ecclesiasticarum cantinonum, quatuor, quinque, sex, et plurium vocum, a passione Domini & Saluatoris nostri IESV Christi*, 1573. D–HAmi, ZV 24063. RISM A/I/6,408.

Paprocký, Bartoloměj, *Písničky dvě ku poctivosti všem slavným obyvatelům Království Českého*, 1596. Knihopis: 6.854.

Lomnický z Budče, Šimon, *Písně nové. Na evangelia svatá nedělní přes celý rok... pod rozdílné známé i příhodné melodie složené*, 1580. CZ–Pu, 54 C 123. Knihopis: 4.968.

Písně nové, krátké naučení křesťanského náboženství v sobě obsahující s jinými některými na vairoční slavnosti i v týdni potřebné přidanými, (1588). CZ–Pst, FP VI 12. Knihopis: 13.262.

Řešátko Soběslavský, Tomáš, *Nové léto s podělením nově potěšitelných jmen v nově narozeného dítěte Pána našeho Jezu Krista. Všem Křesťanům čisti potěšitelné a milé*, 1581. CZ–Pu, 54 G 764. Knihopis 4.814.

Řešátko Soběslavský, Tomáš, *Nové léto s podělením nově potěšitelných jmen v nově narozeného dítěte Pána našeho Jezu Krista. Všem Křesťanům čisti potěšitelné a milé*, 1582. CZ–Pu, 54 G 279. Knihopis: 4.815.

- Sayve, Mahias de, *Liber primus motectorum quinque vocum*, 1595. CZ–Pnm, IV E 87. RISM A/I/1.
- Scandello, Antonio, *El primo libro de le canzoni napolitane*, 1572. CZ–Pnm, AZ 38. RISM A/I/7,353.
- Scandello, Antonio, *Il secondo libro de le canzone napolitane*, 1577. CZ–Pnm, AZ 38. RISM A/I/7,353.
- Strejc Zábřežský, Jiří, *Žalmové aneb zpěvové svatého Davida*, 1590. CZ–Pn, 27 G 9. Knihopis: 17.529.
- Strejc Zábřežský, Jiří, *Žalmové aneb zpěvové svatého Davida*, 1593. CZ–Pn, 27 G 15. Knihopis: 17.530.
- Strejc Zábřežský, Jiří, *Žalmové aneb zpěvové svatého Davida*, 1596. CZ–Pn, 27 G 10. Knihopis: 17.531.
- Syrios, Efraim, *Knížka utěšená o sv. Josefovi Patriarchovi a jeho příhodách: Zavírajíc v sobě čistotu, zdrženlivost, dlouhé čekání a trpělivost*, 1569. CZ–Pu, 54 F 237. Knihopis: 17.808.
- Vorličný, Jan, *Žaltář svatého Davida... a na verše hendecasyllabon v rytmy jedenácti sylab jest složený a s pilnosti skorigovaný*, 1572. CZ–Pu, 54 A 37. Knihopis: 17.557.
- Zangius, Nicolaus, *Magnificat anima mea dominus, secundi toni a sex vocibus*, 1609. RISM A/I/9, Z 38.
- Zanotto, Camillo, *Madrigalia tam italica, quam latina nova prorsus, quinque, sex, et duodecim vocibus diseriminata*, 1590. D–FBo, XI 47 a–b. RISM A/I/9,302.
- Žaltář, totižto písně chval božských od Davida krále izraelského a velikého proroka Božího složení, a nyní v této obzvláštní knížce všechném pobožným a kajícím lidem k spasitelnému užívání vydání*, 1581. Knihopis: 17.558.